

Povijest gradnje i konzervatorsko-restauratorski zahvati na dvorcu Nova Kraljevica

Mihalić, Ana Maria

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:497915>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Ana Maria Mihalić

**Povijest gradnje i konzervatorsko-restauratorski zahvati
na dvorcu *Nova Kraljevica***

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić

Komentorica: dr. sc. Dubravka Botica

Zagreb, rujan 2024

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

Povijest gradnje i konzervatorsko-restauratorski zahvati na dvorcu *Nova Kraljevica*
History of Construction and Conservation and Restauration on the Nova Kraljevica Castle

Ana Maria Mihalić

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu fokus istraživanja stavljen je na barokni dvorac Nova Kraljevica obitelji Zrinski podignut oko 1650. godine koji je kroz stoljeća doživio višestruke promjene svoje prvotne rezidencijalne namjene, da bi u konačnici 2021. godine konzervatorsko-restauratorskim zahvatom bio adaptiran za funkciju posjetiteljskog centra rute *Putovima Frankopana* Primorsko-goranske županije.

Istraživanjem dostupne literature i povijesne slikovne građe na kojoj su zabilježeni izgled i promjene na dvorcu, moguće je bilo pratiti promjene privatne i javne namjene od početka 18. stoljeća i zaključno s 20. stoljećem, ali i utjecaj na profane rezidencijalne građevine u neposrednoj okolini.

Detaljan pogled u proces recentnog konzervatorsko-restauratorskog zahvata s naglaskom na opažanja zabilježena u analizi zatečenog stanja, detektiranju oštećenja te pregledu provedenih istraživanja pomoću sondi, ide u prilog daljnjem poznavanju struke u kontekstu konzervatorskog modula diplomskog studija povijesti umjetnosti.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: broj stranica, broj reprodukcija itd.

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: navedene abecednim redom.

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, izv. prof., komentorica: dr. sc. Dubravka Botica, red. prof.

Ocjenjivači: Ime i prezime, titula, ustanova

Datum prijave rada: 20.01.2022.

Datum predaje rada: 27.09.2024.

Datum obrane rada: 30.09.2024.

Ocjena: 3

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sažetak

U ovom diplomskom radu fokus istraživanja stavljen je na barokni dvorac *Nova Kraljevica* obitelji Zrinski podignut oko 1650. godine koji je kroz stoljeća doživio višestruke promjene svoje prvotne rezidencijalne namjene, da bi u konačnici 2021. godine konzervatorsko-restauratorskim zahvatom bio adaptiran za funkciju posjetiteljskog centra rute *Putovima Frankopana* Primorsko-goranske županije.

Istraživanjem dostupne literature i povijesne slikovne građe na kojoj su zabilježeni izgled i promjene na dvorcu, moguće je bilo pratiti promjene privatne i javne namjene od početka 18. stoljeća i zaključno s 20. stoljećem, ali i utjecaj na profane rezidencijalne građevine u neposrednoj okolini.

Detaljan pogled u proces recentnog konzervatorsko-restauratorskog zahvata s naglaskom na opažanja zabilježena u analizi zatečenog stanja, detektiranju oštećenja te pregledu provedenih istraživanja pomoću sondi, ide u prilog daljnjem poznavanju struke u kontekstu konzervatorskog modula diplomskog studija povijesti umjetnosti.

Ključne riječi: *Kraljevica, dvorac, Zrinski, Frankopani, obnova, konzervatorsko-restauratorski zahvati*

Abstract

In this thesis, the focus of research is placed on the Baroque castle Nova Kraljevica of the Zrinski family, built around 1650, which has undergone multiple changes to its original residential purpose over the centuries, and was finally adapted in 2021 by conservation and restoration intervention for the function of a visitor center of the route The Routes of the Frankopans of the Primorje-Gorski Kotar County.

By researching the available literature and historical pictorial material on which the appearance and changes in the castle were recorded, it was possible to trace the changes of private and public purpose from the beginning of the 18th century and ending with the 20th century, as well as the impact on the profane residential buildings in the close vicinity.

A detailed look into the process of recent conservation and restoration intervention with an emphasis on observations recorded in the analysis of the existing condition, detection of damage and review of the conducted research using probes, is in favor of further knowledge of the profession in the context of the conservation module of the graduate study of art history.

Keywords: *Kraljevica, castle, Zrinski, Frankopans, restoration, conservation and restoration intervention*

Sadržaj

Uvod

1. Graditeljska ostavština obitelji Zrinski.....	2
2. Dvorac <i>Nova Kraljevica</i> – povijest gradnje i vlasnika.....	6
2.1. Povijesni izgled dvorca <i>Nova Kraljevica</i> na slikovnim i fotografskim izvorima.....	13
2.2. Skulptura i zabilježeni inventar u dvorcu.....	15
2.3. Dvorac <i>Nova Kraljevica</i> u kontekstu arhitekture Primorja.....	17
3. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja i radovi na dvorcu <i>Nova Kraljevica</i> u 21. stoljeću.....	19
3.1. Analiza zatečenog stanja.....	21
3.2. Oštećenja i njihovi uzroci.....	23
3.3. Materijali i tehnike korišteni prilikom provođenja konzervatorsko-restauratorskih istraživanja.....	27
3.4. Rezultati istraživanja pomoću sondi.....	28
4. Pregled zaključaka i prijedloga konzervatorsko-restauratorskih radova.....	29
5. Zaključak.....	34

Popis izvora

Arhivski izvori

Internetski izvori

Popis literature

Popis slikovnih priloga

Uvod

Dvorac *Nova Kraljevica* kao žarište interesa za diplomski rad u sklopu konzervatorskog modula diplomskog studija povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu bio mi je zanimljiv ponajviše zbog recentnijih konzervatorsko-restauratorskih zahvata. Istraživanjem postojeće literature brzo se stvorilo plodno tlo za proučavanje cjelokupne povijesti gradnje dvorca, njegovih prenamjena te recentnih zahvata. Glavna pitanja koje su uzimalo kao smjernice pri pisanju ovog diplomskog rada doticala su se tematike povijesti gradnje i suvremenog zahvata na dvorcu.

Metodologija rada podrazumijevala je istraživanje dostupnih izvora koji govore o povijesti gradnje dvorca te recentnim zahvatima na istom. Korišteni izvori dostupni su u pisanom, online i slikovnom obliku. Težnja je bila obuhvatiti stariju i noviju literaturu. U tom kontekstu valja izdvojiti autore poput Josipa Adamčeka, Krešimira Regana, Đurđe Bzdilik, Zorislava Horvata, Petra Puhmajera, Marine Bregovac Pisk i Dubravke Botica.

Osim pregleda povijesnog razvoja dvorca, sljedeća težnja bila je razmotriti dvorac *Nova Kraljevica* u kontekstu postojeće arhitekture približno istog perioda kao i arhitektonske baštine u okolici. Nadalje, slikovni materijal, koji je omogućio pogled u promjene vanjskog i unutrašnjeg izgleda dvorca, bio je još jedan pravac istraživanja. U ovom se dijelu nastojalo prikupiti slikovni materijal koji prema nastanku potječe iz više različitih razdoblja.

Detaljan uvid u konzervatorsko-restauratorske zahvate koji su na dvorcu provedeni unazad nekoliko godina, omogućen je od strane Službe za nepokretnu baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda, koja je za potrebe istraživanja ustupila pisani elaborat.

Sljedeći važan korak podrazumijevao je provjeru statusa dvorca, tj. radi li se o zaštićenom kulturnom dobru. U Registru kulturnih dobara Ministarstva kulture i medija RH dvorac *Nova Kraljevica* upisan je pod registarskim brojem RRI-119-1961. kao zaštićeno kulturno dobro.¹ Nalazi se u Primorsko-goranskoj županiji, točnije gradu Kraljevici, a o njegovom stanju brine nadležni konzervatorski odjel Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija sa sjedištem u Rijeci.

¹ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Frankopanski grad-kaštel*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/RRI-119-1961>. , pristupljeno 09.09.2024.

Tijekom istraživanja u više je navrata dolazilo do slučajeva u kojima se prema nekim izvorima dvorac pripisivao Frankopanskoj lozi, dok je prema drugima za gradnju zaslužna obitelj Zrinski. Vodeći se prevagom izvora koji govore u korist obitelji Zrinski, a pogotovo literature koja je nastala u recentnije vrijeme, u ovom se diplomskom radu dvorac *Nova Kraljevica* smatra ostavštinom obitelji Zrinski.

Potrebno je istaknuti jedan slučaj, u kojem se dvorac neizravno pripisivao i obitelji Frankopan. Radi se o projektu *Kulturno-turistička ruta putovima Frankopana*, financiranom od strane Primorsko-goranske županije i Europskog fonda za regionalni razvoj. Projekt je pokrenut kao rezultat prepoznavanja vrijednosti graditeljske ostavštine Frankopana ali i kao težnja za pospješivanje njihove obnove i očuvanja. Dvorac *Nova Kraljevica* pritom je odabran kao jedan od sveukupno sedamnaest primjera graditeljske baštine svjetovnog karaktera, u kojima je cilj povezati kulturnu i turističku ponudu te otvoriti posjetiteljske centre.² Kao rezultat toga, u dvorcu *Nova Kraljevica* danas se nalazi posjetiteljski centar.³ Međutim, treba istaknuti da se zbog izmijenjenih spoznaja o dvorcu nakon istraživanja sam dvorac i na ruti *Putovima Frankopana* danas naziva dvorcem Zrinskih, što je pozitivan primjer uvažavanja recentnih znanstvenih istraživanja i njihovih rezultata.⁴

1. Graditeljska ostavština obitelji Zrinski

Obitelj Zrinski ubraja se među najznačajnije i najstarije hrvatske plemićke obitelji. Porijeklom potječu od hrvatskog velikaškog roda tzv. *Bribirskih*, koji su svoj naziv dobili prema sjedištu u kojem su stolovali - Bribiru.⁵ Začetnik dinastije Grgur II. Bribirski sredinom 14. stoljeća prisiljen je dati svoje posjede u Slavoniji kao zamjenu za utvrdu poznatu pod

² Srdoč-Konestra, Ines (ur.); Potočnjak, Saša (ur.), *Putovima Frankopana Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*, Rijeka, 2018., str. 6, dostupno na poveznici: <https://frankopani.eu/Putovima-Frankopana.pdf>

³ Putovima Frankopana, Posjetiteljski centar Kraljevica, <https://frankopani.eu/posjetiteljski-centar/>, pristupljeno: 11.09.2024.

⁴ Ibid., Dvorac Nova Kraljevica, <https://ruta.frankopani.eu/hr/loc/dvorac-nova-kraljevica>, pristupljeno 19.09.2024.

⁵ Bribirski. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bribirski>

nazivom Zrin, u kojoj će obitelj nadalje naći svoje sjedište.⁶ Obitelj je nadalje svoje prezime oblikovala prema svom novostečenom posjedu, dok je Juraj III. bio prvi član obitelji koji se službeno koristio prezimenom Zrinski.⁷ Vladajući dijelom hrvatskih posjeda sve do druge polovice 17. stoljeća,⁸ obitelj je za sobom ostavila bogatu graditeljsku baštinu.

U razdoblju nakon utemeljenja obiteljske loze te ulaskom u 15. stoljeće, obitelj su dočekale nevolje uoči ratova s Osmanskim carstvom. Povoljnim gospodarskim razvojem i čvrsto utemeljenim političkim vezama,⁹ Zrinski su postali jedni od najznačajnijih vojnih aktera u ulozi obrane svoje domovine. Pošto se veliki broj posjeda u njihovu vlasništvu zatekao u opasnosti od uništenja, Zrinski su bili primorani uložiti znatne napore u njihovu obranu, a samim time su “(...) postali nosioci i glavni zagovornici aktivne borbe protiv Turaka.”¹⁰ Kraljevskim darovnicama te ženidbenih vezama, uspješno stvaraju čvrste temelje za proširenje svojih teritorija.¹¹ Zrinski su postupno razvijali izvore svoje moći: “Osim ratnih pothvata i junaštva, obitelj je imala i istaknutu ulogu u poticanju gospodarstva na svojim brojnim posjedima, otvarajući rudnike i manufakture, a bavili su se i trgovinom te imali vlastite izvozne luke.”¹²

Status obitelji i širenje posjeda izravno se odražava u gradnji na brojnim posjedima. Usljed nepovoljnih okolnosti, većina očuvanih primjeraka njihovih rezidencija ima odlike i fortifikacijske arhitekture. Zrinski su nastojali što uspješnije obraniti svoje vrijedne posjede.¹³ Geografski povoljan smještaj njihovih rezidencija ispostavio se kao jedan od ključnih faktora u obrani od osmanskih napada u 16. stoljeću. Karakteristične za fortifikacijske gradnje Zrinskih bile su dobro promišljane gradnje i pregradnje; unutarnji zidovi bili su ojačani dodatnim slojem zemlje, stari ulazi u grad bili bi zamijenjeni novima na povoljnijim pozicijama, a građene su i branič-kule kvadratnog i trapezastog presjeka. Uzore za gradnju

⁶ Usp. Regan, Krešimir, *Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski*, u: *Povijest obitelji Zrinski*, Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

⁷ Zrinski. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zrinski>

⁸ Kao glavni razlog propasti ove dinastije, smatra se tzv. *Zrinsko-frankopanska urota* ostvarena u periodu od 1664. do 1671. godine., Ibid.

⁹ Obitelji Zrinski je veliku korist ostvarila surađujući sa Frankapanima: “Koncentracija golemih materijalnih sredstava u njihovim rukama davala je toj politici dosta realne dimenzije.”, Usp. Adamček, Josip, *Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 2 No. 1, 1972., str. 23-46; str. 23, dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/57587>

¹⁰ Usp. Adamček, 1972., str. 26..

¹¹ Usp. Regan, 2007., str. 137.

¹² Usp. Regovac Pisk, Marina; Botica, Dubravka, *Posjedi obitelji Zrinski. Ostatci aristokratskih rezidencija ranog novog vijeka, Ars et Virtus. Hrvatska - Mađarska. 800 godina zajedničke kulturne baštine*, Agarić, Marina; Damjanović, Dragan; Sudec Andreis, Iva; Vugrinec, Petra (ur.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori; Mađarski nacionalni muzej, 2020.,str. 135

¹³ Ibid., str. 138.

Zrinski su u početku pronalazili u renesansnim kaštelima, od kojih su danas najbolje očuvani kaštel Gvozdansko i Pre(ko)vršac.¹⁴ Kaštel Gvozdansko svakako je bio važno sjedište, a poznato je kako su Zrinski već u drugoj polovici 15. stoljeća tamo otvorili rudnik zlata i željeza. Kujući i vlastiti novac, obitelj Zrinski osigurala je visoki status moći.¹⁵

Nešto kasnije, tijekom druge polovice 16. stoljeća polako se napušta tradicija gradnje po uzoru na renesansne kaštele ponajviše zbog razvoja vatrenog oružja, zbog čega je svaki takav građevinski pothvat sa sobom donosio i velike financijske izdatke. Smatralo se kako su takvi kašteli postali gabaritno nedostadni za smještaj velikog broja ljudi koji čini vojska. Sljedeći od važnih razloga doticao se i obrambenih zidova i kula koji su postali nedovoljno snažnima za obranu od topničkog napada, čija je tehnologija sve više napredovala.¹⁶

Kaoiskusni ratnici koji su se već generacijama borili u mnogim ratovima, Zrinski su odlučili modernizirati svoje fortifikacijske gradnje, stavljajući se time na mjesto prvih velikaša na hrvatskom prostoru koji su gradili bastione, tj. bastionske tvrđave.¹⁷ Prema definiciji bastion je istaknuti dio višestraničnoga tvrđavnog zida kojemu dvije stranice izbijaju van poput klina, a druge se dvije vežu s glavnim zidom tvrđave, što omogućuje da bude držan pod paljbom kako prostor ispred utvrde tako i svaki od njezinih dijelova (vanjski zidovi i susjedni bastioni).¹⁸ U većini slučajeva bastionski obrambeni prostor dodatno je bio ojačan nasipima i zidovima. Razvoj topništva bio je glavni pokretač potrebe za ovakvom gradnjom. Stari grad Čakovec, koji su podigli Zrinski, ubraja se među najbolje primjere bastionske gradnje na našem prostoru, uz utvrde u Karlovcu i Sisku.¹⁹ Također, 16. stoljeće bilo je razdoblje velike feudalne moći Zrinskih, koji su u tom periodu gospodarili posjedima u Međimurju, prema Pounju, Čabru i Grobniku te nastavno na Bakar i Kraljevicu.²⁰

Iako je potreba za fortifikacijskom arhitekturom bila u prvom planu, Zrinski su također gradili i rezidencijalne (utvrđene) palače. Takva se gradnja ponajviše odvijala u 17. stoljeću. Kao najpovoljnije prostore za smještaj svojih rezidencijalnih zdanja, Zrinski su pronašli u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, gdje su podigli tzv. Stari i Novi grad u Kraljevici, o kojem detaljnije slijedi u kasnijim poglavljima. Za sad je važno napomenuti

¹⁴ Ibid., str. 188.

¹⁵ Usp. Bregovac Pisk, Marina; Botica, 2020., str. 135

¹⁶ Usp. Regan, 2007., str. 188.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ bastion. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bastion>

¹⁹ Ibid.

²⁰ Usp. Bregovac Pisk; Botica, 2020., str. 136.

kako su takve građevine bile isključivo rezidencijalnog karaktera, ali i da su ugaone kule koje pronalazimo na njima, iako upečatljiv fortifikacijski element, zapravo imale dekorativnu funkciju.²¹

U literaturi se, prema dosad izloženom, daju razlikovati tri, odnosno četiri tipa fortifikacijskih građevina, nastalih u vrijeme djelovanja obitelji Zrinski, t. j. od 1347. do 1671. godine.²² U tom su razdoblju Zrinski adaptirali i/ili gradili: “počevši od plemićkih gradova i srednjovjekovnih (frankopanskih) kaštela na prostoru središnje Hrvatske i Hrvatskog primorja preko renesansnih kaštela i bastionskih tvrđava na Banovini i Međimurju pa sve do utvrđenih rezidencija na prostoru Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.”²³ Tipologija je u citatu izložena kronološki, pa tako u prvu skupinu spadaju plemićki gradovi i srednjovjekovni kašteli izgrađeni u razdoblju od sredine 13. do kraja 15. stoljeća.²⁴ Karakteristično za ovo razdoblje je gradnja u kamenu te ciljano odabran geografski položaj. Prema Zorislavu Horvatu, idealan geografski položaj za smještaj dvorca temeljen je bio na strateški vođenim težnjama koje su išle u prilog održavanju prometnih i trgovačkih puteva, zatim smještaju u blizini smjerova pogodnim za putovanja i hodočašća te dijelovima za koje se moglo utvrditi kako su sigurni od neprijateljskih napada.²⁵

Istaknuti primjeri kao Zrin, Medvedgrad (vidi slika 1) i Ozalj taktički su izgrađeni na uzvisini. Posljedica tome njihov je izdužen i nepravilan tlocrt. Posjeduju barem jednu branič-kulu te visoki obrambeni zid. Njima nasuprot postoje i utvrđeni gradovi poput Hrvatske Kostajnice, Čakovca i Ribnika (vidi slika 2) koji su građeni u nizini. U ovim je slučajevima prilagodba bila gotovo nesmetana, stoga oni posjeduju tlocrt pravilnije osnove. U ovoj skupini valja spomenuti i frankopanske kaštele u Vinodolu, koji su: “(...) isključivo građeni kao samostalne, tlocrtno pravilne utvrde koje s obrambenim zidovima vinodolskih srednjovjekovnih naselja čine jedinstvenu fortifikacijsku cjelinu.”²⁶

Posjed Zrinskih u Ozlju jedno je od imanja koje je stečeno ženidbom, konkretno između Nikole IV. Zrinskog i Katarine Frankopan, 1543. godine.²⁷ Važan povijesni izvor, koji uvelike ide u prilog atribuciji začetka gradnje, ostao je zapisan u glavnoj palači, u kojoj

²¹ Usp. Regan, 2007., str. 187-188.

²² Ibid.

²³ Ibid., str. 187.

²⁴ Gradnja kaštela u ovom periodu također je bila potaknuta nemirima koje je tada izazvala provala Tatara (1240-1241.) te krajem 15. stoljeća već spomenuti protuosmanlijski ratovi., Ibid.

²⁵ Usp. Horvat, Zorislav, *Burgologija, Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2014., str. 39.

²⁶ Ibid.

²⁷ Usp. Bregovac Pisk; Botica, 2020., str. 136.

je pronađen natpis: “NICO. CO. ZR. 1556.” što bez skraćenica glasi “Nicolaus comes Zriniensis 1556”.²⁸

U drugu skupinu fortifikacijskih građevina izgrađenih zaslugom obitelji Zrinski spadaju renesansni kašteli građeni krajem 15. i početkom 16. stoljeća, prvenstveno radi obrane od Osmanlija. Prema prostornoj analizi karakterizira ih pravilan tlocrt oblikovan na osnovi kvadrata, pravokutnika, trokuta ili trapeza. Vrlo važan faktor bile su obrambene kule, često kružnog tlocrta, koje su omogućile efikasnu obranu od vatrenog oružja. Neki od njih su nekadašnji kašteli u Vrbovcu, Legradu i Kotoribi te kašteli Gvozdansko i Prekovršac.²⁹

Treću skupinu čine bastionske tvrđave koje su se gradile u razdoblju od druge polovice 16. stoljeća i nastavno u 17. stoljeću. Nastavljena je tradicija gradnje utvrda pravokutnog tlocrta ali u raskošnijim dimenzijama. Važan element su pritom bili i peterokutni bastioni, kao što je to i danas vidljivo na primjeru u Čakovcu (vidi slika 3).³⁰ Utvrda u Čakovcu sagrađena je prvenstveno u obrambene svrhe kao važno sjedište u obrani od osmanskih napada. Prema obliku se cijeli kompleks sastoji od četverokutne palače s unutrašnjim dvorištem, koju obavlja peterokutni sustav bastion i bedema.³¹

U posljednju su skupinu prema literaturi smještene utvrđene rezidencije koje su Zrinski gradili na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Njihova je uloga bila više estetskog nego obrambenog karaktera. Najznačajniji primjer iz ove skupine je dvorac *Nova Kraljevica*.³²

2. Dvorac *Nova Kraljevica* – povijest gradnje i vlasnika

Dvorac *Nova Kraljevica*, u izvorima zabilježen i kao *Novi grad Zrinskih*,³³ reprezentativna je građevina istoimene obitelji, građena na geografski tada atraktivnom

²⁸Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹Usp. Bregovac Pisk; Botica, 2020., str. 137.

³² Usp. Regan, 2007., str. 187-188.

³³ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 13.

mjestu kraljevičke luke. Kraljevica se još u doba Frankopana počela razvijati kao luka, da bi kasnije u 17. stoljeću pod upravom Zrinskih³⁴ postala važna izvozna luka.³⁵

Geografski položaj bio je ključan za razvoj trgovine, kako je to još u 18. stoljeću naveo Johann Christan Engel: “Naravni lijepi položaj ove morske luke, koja je prikladna da se roba iz lađa na jednoj dasci može izravno gurati u skladišta, bio je razlog da su grofovi tamo sagradili dva kaštela.”³⁶ Osim Kraljevice, kao još jedna važna izvozna luka, pogotovo kada je u pitanju trgovanje s Venecijom, spominje se i grad Bakar.³⁷ Zrinski su u 17. stoljeću posjedovali teritorije današnjih gradova Bakra, Grobnika, Drivenika, Grižana, Hreljina i Bribira čijih je uprava bila smještena u Bakru. Činjenica je kako su Zrinski: “znatno ojačali agrarnu proizvodnju, trgovinu ribom i vinogradarstvo, dok se kroz njihove primorske posjede odvijao uvoz i izvoz robe iz prekomorskih zemalja.”³⁸

Dvorac *Nova Kraljevica* podignut je iz temelja najvjerojatnije oko 1650. godine, zaslugom Petra Zrinskog,³⁹ koji je podjelom obiteljske imovine u vlasništvo dobio područje Primorja zajedno s tada malim ribarskim naseljem Kraljevicom. Dvorac, koji je u arhivskim zapisima ostao zabilježen kao “veličanstveno i skupo djelo”,⁴⁰ dovršen je već 1653. godine, što se sa sigurnošću može utvrditi pošto ga sam Petar Zrinski spominjao u svojim pismima opisujući dvorac “našom Kraljevicom”.⁴¹ Nažalost, nije ostalo očuvanih povijesnih zapisa⁴² u kojima bi postojali jasniji odgovori u vezi okolnosti i uvjeta gradnje dvorca. Od velike je važnosti podatak o prvom spomenu dvorca 1666. godine, u dokumentu procjene troškova za adaptaciju jedne od ugaonih kula, dvorišnih trijemova, prizemlja i stupova na katu,⁴³ prema čemu se daje zaključiti kako je dvorac od početka imao prostornu kompoziciju koja je u većoj mjeri ostala nepromijenjena do danas.⁴⁴

³⁴ Putem rodbinskih i ženidbenih veza Kraljevica je nakon nekog vremena potpuno pripala vlasništvu Zrinskih., Laszowski, Emilij, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb, 1923., 170-171., Usp. Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica: prilozi za povijest gradnje i uređenja*, Ars Adriatica 8/2018., str. 130., dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/213693>

³⁵ Usp. Bzdilik, Đurđa, *Kaštel “Nova Kraljevica”*, diplomski rad, Zagreb, 1988., str. 1.

³⁶ Usp. Engel, Johann Christian, *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien nebst einigen ungedruckten Denkmälern ungrischer Geschichte*, Halle, 1798., u: Ibid., str. 4.

³⁷ Usp. Bregovac Pisk; Botica, 2020., str. 147.

³⁸ Usp. Laszowski, 1923., str. 172., u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 13.

³⁹ Prema izvorima, u zapisima je dvorac ostao zabilježen kao “veličanstveno i skupo djelo podignuto iz temelja”., Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Poznato je kako su imovina i veliki dio arhivskog materijala vezanog uz povijest obitelji Zrinski nepovratno izgubljeni., Ibid., str. 14.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Usp. Puhmajer, 2018., str. 131.

Nedostaje pouzdanih zapisa o arhitektima i graditeljima koji su bili angažirani u projektiranju i izgradnji dvorca, no Petar Puhmajer zaključuje da se dade naslutiti kako se radilo o uglednim i vrsnim majstorima.⁴⁵

Prvotno je dvorac služio kao obiteljska rezidencija, da bi već početkom 18. stoljeća bio pretvoren u vojnu utvrdu. Zrinski su u dvorcu boravili svega dvadesetak godina, da bi nakon Zrinsko-frankopanske urote⁴⁶ i smaknuća Petra Zrinskog i Frane Krsta Frankopana dvorac bio konfisciran od strane Dvorske komore koja je naredila izraditi popis cjelokupnog zaplijenjenog inventara. Nažalost, mnogo toga nije ostalo zapisano na popisu imovine pošto su carski vojnici još prije početka popisivanja većinu toga opljačkali.⁴⁷

Nasljednici iz linije Zrinskih pokušali su sredinom 17. stoljeća vratiti oduzetu imovinu. U izvorima se spominje supruga pokojnog Nikole Zrinskog, Sofija Löbl te njihov sin Adam. Jednim je dijelom taj pothvat bio uspješan, pošto je Adamu 1672. dodijeljen stari kaštel u Kraljevici, no to nije bio slučaj i za dvorac *Nova Kraljevica*. Adam je u godinama koje su uslijedile svoje sjedište premjestio u Čakovec te sve manje boravio u Kraljevici. Krajem 17. stoljeća prilike za ponovni pokušaj vraćanja dvorca u svoje vlasništvo više nije bilo jer je upravljanje nad Kraljevicom preuzela Ugarska dvorska komora.⁴⁸

Posjedujući luku u Kraljevici, Dvorska komora je dvorac dala u zakup i početkom 18. stoljeća prenamijenila u vojnu utvrdu. Sačuvan je nacrt kraljevskog inženjera Davida Jacoba von Rausendorfa iz 1703. godine, na kojem su vidljive planirane promjene na dvorcu, najviše u svrhu adaptacije za smještaj topničkih punktova, no nije moguće zaključiti je li što od toga tada realizirano. Nepoznat je i podatak radilo li se o zemljanom ili zidanom bastionu.⁴⁹

Nešto bolji uvid u izvorno stanje dvorca ostao je zapisan u nacrtu dvorca iz 1702. godine (vidi sliku 4), koji je potpisao carski vojni inženjer Johann Friedrich von Hollstein. Prostorno oblikovanje dvorca činila su četiri krila međusobno povezana ugaonim kulama.⁵⁰ Gradnja kula bila je važan čimbenik u kontekstu obrane cijelog kompleksa. Prema Zorislavu

⁴⁵ Ibid., str. 15.

⁴⁶ Prema legendi, urota je planirana upravo u dvorcu *Nova Kraljevica*., Ibid., str. 132.

⁴⁷ “Carski vojnici koji su gospodarili Primorjem iskoristili su vrijeme prije popisivanja kako bi Kraljevicu opljačkali. (...) Žumberački kapetan Johann Ernest Paradeiser (...) dao je, osim raskošnog pokućstva, skinuti zasune i brave s vrata te mramorne podne pločice, kao i nekoliko brodova natovarenih morskom soli (...)”, citat iz: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str 16.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

Horvatu kula je “objekt u zidinama koji je pojačavao obranu, naročito kod većih brugova”.⁵¹ Autor napominje kako su se kule obično gradile u slučajevima dvoraca većih gabarita te su najčešće bile formirane na kvadratnoj ili kružnoj tlocrtnoj osnovi.⁵²

Svako krilo dvorca bilo je razdijeljeno prostorijama iz kojih se kroz arkadno oblikovan hodnik ulazilo u unutrašnje dvorište. Ovim je principom omogućeno nesmetano kružno kretanje kompleksom.⁵³ Hollsteinov nacrt dvorca pored tlocrta sadrži i pisanu legendu u kojoj je definirana namjena pojedinih prostorija. Tako su slovima od A do G popisani: A) dvorište popločeno crnim i bijelim mramorom (“der Hof mit schwarz und weissen Marmor gepflastert”), B) ulaz (“der Eingang”), C) cisterna (“Cisterne”), D) blagovaonica (“die Taffel Stuben”), E) dnevna soba (“Wohnzimmer”), F) muzej (“Museum”) i G) spavaća soba (“Schlafzimmer”).⁵⁴ Zanimljiva je prostorija navedena kao muzej iako njenu točnu namjenu nije moguće sa sigurnošću potvrditi. Osim toga, u izvorima stoji zapisano kako se oko 1713. godine u dvorcu nalazila i tamnica. Za njezin točan položaj u obzir se uzima podrumski prostor, smješten u južnom krilu dvorca.⁵⁵

Detalj, koji govori o popločavanju dvorca crnim i bijelim mramorom, uvelike ide u prilog činjenici kako su Zrinski u vrijeme gradnje svoje privatne rezidencije raspolagali velikim sredstvima.⁵⁶

Godine 1728. car Karlo VI. je donio odluku o gradnji brodogradilišta i ratne luke u Kraljevici.⁵⁷ Zbog istog će razloga dvorac *Nova Kraljevica* i dalje biti korišten u vojne svrhe. Glavna ideja tadašnjih inženjera, bila je prenamijeniti dvorac za smještaj vojnika i posade. Inženjer Maximilian Fremaut tom je prilikom podnio izvještaj⁵⁸ o stanju dvorca koje nije bilo idealno. Dvorac je izrazito zapušten, a Fremaut tadašnjim vlastima prepustio odluku o početku radova adaptacije.⁵⁹ Prema njegovoj procjeni, kapacitet smještaja dovoljan je za nešto više od 120 članova vojske. Poznato je kako je za zidarske radove angažiran bio Andrea Collenz. Usprkos tome, radovi na dvorcu su se odužili, a isto je stanje bilo i s

⁵¹ Usp. Horvat, 2014., str. 355

⁵² Ibid.

⁵³ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 16.

⁵⁴ Ibid., str. 14.

⁵⁵ Ibid., str. 17.

⁵⁶ Ibid., str. 14-15.

⁵⁷ “Izgrađene su dvije zgrade brodogradilišta, smještene u dnu kraljevičkog zaljeva, okomito na morsku obalu, potom arsenal, nekoliko manjih zgrada, a bio je predviđen i popravak gatova uz more.”, Ibid., str. 18.

⁵⁸ “Car je naredio da se ispita obrambena sposobnost Kraljevice te u tu svrhu izradi inventura svega što se nalazi u oba dvorca”, Ibid, str. 18; Osim dvorca *Nova Kraljevica*, Komora je u obzir uzela i stari kaštel Zrinskih, u kojemu je predviđeno smještanje vojnih časnika., Ibid., str. 17.

⁵⁹ Usp. Puhmajer, 2018., str. 133.

brodogradilištem. Ratne neprilike bile su sve veći pritisak carsku blagajnu. Od sredine druge polovice 18. stoljeća dvorac stoji netaknut i u zakupu, što se nastavilo i početkom 19. stoljeća. Poznato je da su se u tom periodu njegove prostorije koristile kao skladište za žito.⁶⁰

Početak 19. stoljeća donio je sa sobom nove neprilike. Na području Hrvatskog primorja pojavila se epidemija tzv. *škrljevske bolesti*, što je zapravo bila jedna vrsta sifilisa.⁶¹ U tu su svrhu brojne javne zgrade prenamijenjene u bolnice, a dvorac *Nova Kraljevica* jedan je od tih primjera. Izvori potvrđuju kako je u dvorcu bolnica djelovala od početka epidemije sve do 1859. godine.⁶² Nekoliko godina kasnije, austrijski nadvojvoda i poznati putopisac Ludwig Salvator ostavio je zabilježeno stanje i izgled dvorca u svojoj knjizi pod naslovom *Der Golf von Buccari und Porto Re*.⁶³ Zahvaljujući detaljno izrađenim nacrtima, moguće je uočiti promjene učinjene u prostornom oblikovanju dvorca u odnosu na prošlo stoljeće. Velike prostorije pregrađene su u više manjih, što prikladno odgovara potrebama bolnice.⁶⁴

Salvator je u svojoj knjizi donio vrlo opsežan opis zatečenog prostornog oblikovanja u dvorcu. *Nova Kraljevica* istaknuta je kao glavni dvorac u gradu, izgrađena u velikim gabaritima: “opsežan četverokut s kružnim ugaonim kulama i sastoji se od poprilično visokog prizemlja i jednog jedinog kata nadsvođenog crijepom.”⁶⁵ Zidovi prizemlja i prvog kata otvoreni su prozorima velikih dimenzija, pravilno raspoređenih. U literaturi je naglašena značajna uloga širine prozorskih niša, koja svojom debljinom omogućava čvrstoću zidova. Prozori prizemlja lišeni su dekorativnih elemenata te zatvoreni željeznim rešetkama, dok su prozori prvog kata zaključeni vijencem. Sve četiri kule rastvorene su dvama redovima prozora nešto manjih dimenzija, simetrično raspoređenih u prizemlju i prvom katu. Prizemni prozori jednostavni s rešetkama, dok prozori prvog kata u gornjoj osi završavaju jednostavnim vijencem. Još po jedan vijenac stoji dekorativno koji vizualno razdvaja prostor prizemlja i prvog kata na vanjskim zidovima sve četiri kule. Tornjevima nije posvećena posebna pažnja pošto su opisani kao “šuplji”. Prema izvoru se u jednom od tornjeva nalazilo skladište baruta.⁶⁶

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid., str. 134.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Opis dvorca *Nova Kraljevica* u knjizi nadvojvode Ludwiga Salvatora iz 1871. godine, Usp. Ludwig Salvator, *Der Golf von Buccari und Porto Re*, Prag, 1871., str. 108, s njemačkog preveo Andrea Šimunić, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 51.

⁶⁶ Ibid.

U dvorac se ulazilo se kroz zabatno zaključeni portal koji je vodio u dvorište. Sva četiri dvorišna pročelja rastvorena su trijemovima u prizemlju i na katu. Lučno formirane arkade počivale su na jednostavnim stupovima kvadratne baze, koji su zaključeni jednostavnim kapitelima. Stupovi arkada na prvom katu su ipak nešto dekorativniji te ih je nekoliko: “ukrašeno pseudojonskim, a preostali rustičnim kapitelima.”⁶⁷ U središnjem prostoru dvorišta smješten je bunar s cisternom. Na bunaru je prikazan dvostruki grb obitelji Zrinski i Frankopana: “koji se sastoji od lava i krila s tornjem i natkriven je markizovom krunom.”⁶⁸ U podrumu su dvije tamnice te špilja, za koju se pretpostavlja kako je služila u iste svrhe. Uređenje velikih dvorana u unutrašnjosti obiju etaža opisano je kao dobro očuvano, s bijelo obojenim zidovima. Otvori za prolaze u nekim su slučajevima vrlo jednostavni, dok pojedini imaju nadvratnike izrađene od crnog mramora. Osim toga, na nadvratnike nekoliko vrata bile su smještene kamene biste, čiji detaljniji opis nedostaje pošto se u to vrijeme navode kao nedovršene.⁶⁹

U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća dvorac je još jednom prenamijenjen u (djelomično) sakralne i obrazovne svrhe. U izvorima je zabilježeno kako su 1882. godine zagrebačke Sestre milosrdnice kupile dvorac s namjerom da u njemu smjeste obrazovnu ustanovu.⁷⁰ Taj plan nije zaživio te je dvorac ponovo prodan i to već sljedeće godine, kada ga 1883. godine za 4.000 forinti kupuje red Družbe Isusove.⁷¹ Družba je od hrvatskog bana dobila dopuštenje za smještaj svojih pripravnika u dvorcu. Već u jesen te iste 1883. godine članovi isusovačkih pripravnika i njihovih učitelja bili useljeni u dvorac. Konkretni podaci o pregradnji nisu sačuvani, no važan je podatak kako je u tom periodu dvorac nadograđen za još jedan kat, a završeci ugaonih kula dobili su prepoznatljiva historicistička kruništa.⁷² Prostor je družba iskoristila za smještaj mnogobrojnih spavaonica, kabineta, a u građevini su se nalazile i kapela te knjižnica.⁷³ Stanje je ostalo nepromijenjeno do početka 20. stoljeća, točnije do 1908. godine kada su Isusovci napustili grad Kraljevicu, a samim time i odnijeli, posebno knjižničnu građu.⁷⁴

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 22.

⁷¹ Ibid.

⁷² Usp. Puhmajer, 2018., str. 134.

⁷³ “U prizemlju su imali samostanski refektorij, kuhinju, tzv. čekaonicu, kapelicu, na prvom katu samostansku knjižnicu, muzej, razne zbirke, a na drugom katu bile su ćelije isusovaca.”, Usp. Bzdilik, 1988., str. 4.

⁷⁴ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 22.

Nove promjene na dvorcu dogodile su se početkom 20. stoljeća. U tom je razdoblju pokrenuta vrlo važna inicijativa za osnivanje *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Nadvojvoda Austro-Ugarske Monarhije prestolonasljednik Franjo Ferdinand je, pročitavši vijest u zagrebačkom vjesniku *Agramer Zeitung*, u kojem je pisano o opasnosti od uništenja i pljačkanja koja je prijetila dvorcu *Nova Kraljevica*, 1910. godine uručio pisani dopis tadašnjoj Vladi s prijedlogom osnivanja institucije koja bi brinula o povijesnim i umjetničkim spomenicima i ubuduće spriječila negativne posljedice. Prijedlog je vrlo brzo bio prihvaćen te je iste godine pokrenuto osnivanje Zemaljskog povjerenstva pod upravom Odjela za bogoštovlje i nastavu, za čijeg je prvog predsjednika postavljen povjesničar Tadija Smičiklas, a njegov tajnik bio Gjuro Szabo.⁷⁵

U razdoblju između 1910. i 1912. godine dvorac je kupila tadašnja država i njegove prostore namijenila za smještaj učiteljske škole.⁷⁶ Poznato je kako je projekt za prenamjenu dvorca rađen u Zagrebu 1913. godine, a jedna od najznačajnijih novotarija bila je uvođenje vodovoda. Iz tog su nam perioda poznata i imena izvođača radova. Graditelji Franjo Manestar i Tomo Matetić, zajedno sa poduzetnikom Antunom Ravličem, bili su angažirani za radove na zamjeni postojećih podova, rušenju suvišnih zidova, žbukanju pročelja i zidanju novih dimnjaka. Tijek radnji prekinule su ratne neprilike 1919. godine.⁷⁷

U razdoblju trajanja Prvog svjetskog rata pa sve do završetka Drugog svjetskog rata u dvorcu je ponovo bila smještena vojarna. Iz tog su perioda očuvani troškovnici izrađeni u svrhu uređenja postojećeg stanja dvorca, no jedina zabilježena intervencija je popravak krovišta. Radilo se u nužnoj intervenciji jer je cijelo područje grada Kraljevice u Drugom svjetskom ratu pretrpjelo oštećenja uzrokovana bombardiranjem. Najviše štete bilo je na krovištu i pojedinim dijelovima zidova, posebno istočnog krila. Oštećenja su ostala djelomično dokumentirana zahvaljujući fotografijama nastalim u vrijeme izrade troškovnika za obnovu dvorca, koju je tada financirala država.⁷⁸

U poslijeratnim godinama dvorac je ponovo korišten kao skladište. Postupno se javljalo nekoliko ideja o novoj namjeni dvorca, pa je tako 1950-ih postojala ideja o smještaju

⁷⁵ Usp. Damjanović, Dragan, *Između Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Gjura Szabe — zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj od početka 1860-ih do 1910. godine (Between Ivan Kukuljević Sakcinski and Gjure Szabo - Monument Protection in Continental Croatia 1860 - 1910)*, in: *Gjuro Szabo 1875. - 1943.*, Zagreb, 2018., 11-37, str. 36.

⁷⁶ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 23.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., str. 23-24.

umirovljeničkog doma i brodograditeljske škole. Literatura ističe kako je sreća što takve ideje nisu bile prihvaćene jer se na očuvanim idejnim nacrtima naziru značajne pregradnje i prostorne izmjene u dvorcu. Ključnu je ulogu pritom odigrala konzervatorska struka, a dvorac je 1961. godine uzdignut do statusa spomenika kulture.⁷⁹

U razdoblju 1980-ih godina zabilježeno je kako se istočni dio prizemlja koristio za potrebe Kliničkog bolničkog centra u Kraljevici, dok je u južnom dijelu prizemlja bilo smješteno skladište neimenovane građevinske tvrtke. Što se tiče katova, oni su ostavljeni zapušteni i prazni.⁸⁰ Od jednom od izvora iz perioda 1980-ih navodi se planirana obnova dvorca u kojem bi moguće bilo postaviti muzejske zbirke pomorske i brodograditeljske tematike. Ipak, ne postoji pozitivan pogled na tadašnju situaciju: “(...) zbog velikih materijalnih sredstava koje iziskuje takvo uređenje i nedostatka novca ostalo je sve na planovima, a do realizacije, sudeći prema sadašnjoj situaciji u kulturi, vjerojatno neće ni doći.”⁸¹

2.1. Povijesni izgled dvorca Nova Kraljevica na slikovnim i fotografskim izvorima

Osim arhivskih zapisa, koji govore o povijesti gradnje, promjenama vlasništva i pregradnjama na dvorcu *Nova Kraljevica*, od jednako su velike važnosti i slikovni dokumenti pohranjeni u arhivima. U većini se slučajeva radi o nacrtima, tlocrtima, skicama, vedutama te fotografskim razglednicama. Dostupni su i objavljeni u literaturi, odnosno u digitalnim arhivskim bazama. Najraniji slikovni primjeri očuvani iz perioda prve polovice 18. stoljeća, kada je dvorac još bio jednokatnica.⁸² U ovom je poglavlju izdvojeno pet primjera koji prikazuju dvorac u tom razdoblju.

Plan dvorca iz 1702. godine, autora Johann Friedrich von Hollstein (slikovni prilog 4), jedan je od najranijih prikaza unutrašnjeg oblikovanja u dvorcu. Originalan primjerak

⁷⁹ Ibid., str. 24.

⁸⁰ Usp. Bzdilik, 1988., str. 5.

⁸¹ Ibid.

⁸² Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 14.

nacrta čuva se u Beču, točnije u Österreichisches Staatsarchiv; Kriegsarchiv⁸³ sa detaljno razrađenim nacrtom prizemlja dvorca i abecednog popisa prostorija, za koje se tada mogla odrediti više ili manje točna namjena. Jasno je vidljivo kvadratno dvorište uokvireno krilima i kružnim kulama na uglovima, što je zadržano do danas.⁸⁴ Ne računajući prostore u kulama, u prizemlju se nalazilo trinaest prostorija. Svaka od tih prostorija otvorena je s minimalno dva prolaza, pomoću kojih je ostvarena komunikacija cijelog prostora. Središnji prostor je otvoren, a u sredini cisterna. U jezgrenom dijelu dvorca označen je križno-svođeni prostor L-oblika, vjerojatno o stubištu.⁸⁵

Sljedeći primjer povijesnog izgleda dvorca je presjek iz 1816. godine (vidi slikovni prilog 5), izrađen za potrebe prenamjene dvorca za smještaj bolnice. Njegov autor je Johann Candido, a original plana nalazi se u državnom arhivu u Trstu.⁸⁶ Nacrt prikazuje višedijelnu elevaciju prostora, koju čine podzemni prostor cisterne, prizemlje, prvi kat i potkrovlje. Kule nisu prikazane u presjeku već vanjsko pročelje, koje je otvoreno jednostavnim prozorskim otvorima, uz to i vizualno razdijeljeno te zaključeno jednostavnim vijencima. Vidljivo je i oblikovanje krovišta. Prostore prizemlja i prvog kata u središnjem atrijskom prostoru povezuju arkadni hodnici. Polukružne arkade počivaju na jednostavnim stupovima s bazom i kvadratno profiliranim kapitelima. Otvori namijenjeni za prolaz zaključeni su kvadratno i polukružno, od kojih su neki dodatno naglašeni jednostavnom profilacijom. Na dva prolaza prvog kata vidljiv je smještaj bisti. U istoj osi nastavlja se i smještaj glavnog portala u prizemlju, koji je dekorativno najviše naglašen.

Još jedan slikovni primjer dvorca *Nova Kraljevica* pohranjen je u grafičkoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva. Zbirka pod naslovom *Hrvatska mjesta u grafičkoj zbirci HDA* čuva skicu dvorca nastalu 1889. godine (slikovni primjer 6), čije autorstvo nije moguće utvrditi. Skica prikazuje dvorac smješten na uzvisini pored mora. Glavno je pročelje lišeno svake dekoracije te otvoreno mnogobrojnim, jednostavno oblikovanim kvadratnim otvorima, koji su simetrično postavljeni u prostor zidova. U prizemlju je glavnog portala jasno se vide promjene i dogradnje na dvorcu, od kojih su najznačajnije dogradnja drugog kata te dodavanje kruništa na završecima kula. Navodi se da su kruništa rađena od betona, što se spominje u opisu njihovih nacrti koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Rijeci.⁸⁷ Prema

⁸³ Usp. Puhmajer, 2018., str. 131.

⁸⁴ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 14.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid., str. 133.

⁸⁷ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017. str. 86 – 87.

ovim promjenama ali i prema godini nastajanja skice, moguće je zaključiti kako su u ovom periodu u dvorcu boravili Isusovci.

Iako je dvorac građen kao privatna rezidencija, na ovom je primjeru upečatljiv jednostavan izgled glavnom pročelja, kojemu s dekorativne strane nije posvećena posebna pažnja. Povjesničarka umjetnosti Katarina Horvat-Levaj u svojoj knjizi *Barokna arhitektura*⁸⁸ kao jedan od glavnih razloga za takvu situaciju navodi sljedeće: “(...) još razmjerno nesigurne prilike u 17. stoljeću nisu omogućile primjenu odgovarajućih stilskih postignuća.”⁸⁹

Sljedeći slikovni izvor nalazi se u zbirci Muzeja za umjetnost i obrt. Radi se o razglednici⁹⁰ s prikazom dvorca *Nova Kraljevica* (slikovni primjer 7). Fotografiju je snimio nepoznati autor oko 1910. godine. Na slici je prikazan širi kadar u čijem se središtu nalazi luka u Kraljevici. Dvorac se svojim položajem visinski ističe među ostalim zgradama iz njegove neposredne blizine. Na razglednici se može utvrditi nepromijenjeno stanje vanjskog pročelja u usporedbi sa skicom iz prijašnjeg primjera. Nadogradnja drugog kata, historicistička kruništa na kulama kao i mnogobrojni otvori smješteni u simetričnim vertikalnim i horizontalnim osima ističu se kao glavni elementi. Pročelje je lišeno gotovo svake dekoracije, dok se svojom neutralnom bojom skladno uklapa u okolni prostor. Ipak, crveno krovište i masivne kule idu u prilog isticanju dvorca. U podnožju dvorca nazire se stepenasto uređen prilaz obali mora.

Posljednji slikovnih primjera, prikazuje unutarnji izgled dvorca u razdoblju prijelaza s 19. u 20. stoljeće. Na prikazanom je crtežu (slikovni primjer 8) pogled usmjeren prema jednom od kutova unutrašnjeg dvorišta. U prvom planu stoji bunar na čijem se središnjem dijelu ističe dvostruki grb obitelji Zrinski i Frankapana. Između ostalog, grb dominira svojom veličinom u usporedbi s ostatkom cjeline. U drugom su planu prikazani atrijski otvori prizemlja i prvog kata. Oni su u ovom razdoblju zatvoreni staklenim prozorima, iza kojih se nalaze zavjese.

2.2. Skulptura i zabilježeni inventar u dvorcu

⁸⁸ Usp. Horvat-Levaj, Katarina, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015.

⁸⁹ Ibid., str. 262.

⁹⁰ Predmet je pobliže opisan kao: “Tiskarski reproducirana fotografija na standardiziranom formatu poštanske razglednice.”; Razglednica, Kraljevica - Frankopanski grad, nepoznat autor, snimljeno oko 1910., fotografija tiskana na kartonskom papiru, dimenzije: 9 x 14 cm, inventarna oznaka: MUO-008745/1048, izvor: <https://repozitorij.muio.hr/?pr=iiif.v.a&id=45178&tify={%22panX%22:0.418,%22panY%22:0.355,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.81}>, pristupljeno 01.09.2024.

Dvorac Nova Kraljevica izvorno je građen kao privatna rezidencija obitelji Zrinski. Najvažniji izvori o izvornom uređenju i namještenju dvorca zabilježeni su netom nakon Zrinsko-frankopanske urote i zapljene obiteljske imovine koja je uslijedila kao jedna od posljedica.

Donosi ga Rački 1873. godine.⁹¹ Među pisanim ispravama sakupljenim iz vremena konfiskacije obiteljske imovine, nalazio se i kratak opis iz kojeg saznajemo kako je *Nova Kraljevica*: “bila podignuta o velikom trošku i vrlo raskošno urešena raznolikim kipovima, vratima i mramornim podovima”.⁹² Za nestanak velike većine vrijedne imovine iz dvorca kao odgovorne se spominje članove senjske vojnike na čelu s njihovim vicekapetan pod prezimenom Gall. Navodi se kako je vojska sve kipove te vrijedne mramorne podove odnijela u Senj, zajedno sa nekoliko brodova koji su bili natovareni morskom soli. Nažalost, zabilježeni su i tragovi namjernog vandaliziranja dvorca: “(...) nisu bili zadovoljni tim pokretninama koje su odnijeli, već su razbili vrata i brave te im skinuli i odnijeli zasune, tako da je cijela utvrda uništena i opustošena.”⁹³

Godine 1672. nastao je detaljan popis dobara za koje se smatra da su bile otuđene iz dvorca. Njega nam u svojoj knjizi⁹⁴ donosi povjesničar Emilij Laszowski. U popisu je sistematizirano naveden veliki broj informacija o svim pokretninama koje su otuđene iz dvorca, uz to su navedene i novčane vrijednosti izražene u škudama. Tako saznajemo kako su kreveti bili izrađeni od željeza, a kojih je sveukupno osam konfiscirano u vrijednosti od 160 škuda. Stolice su bile rađene od orahovine i kože, a četiri stola u vrijednosti od 104 škuda bila su izrađena od crnog mramora. Postojala je i jedna mjedena peć te nekoliko žuto ocakljenih peći. Dvorac su krasila mnogobrojna vrata od orahovine i borovine te sveukupno 30 velikih kristalnih prozora. Na podovima su bile posložene mramorne pločice.

⁹¹ Opis Kraljevice prilikom zapljene zrinskih dobara 1670. godine, Usp. Franjo Rački, *Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, Zagreb, 1873., str. 579. s latinskog preveo Šime Demo, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 29.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Popis otuđenih pokretnina iz dvorca Zrinskih u Kraljevici 1672. godine, Usp. Emilij Laszowski, *Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana i njihovih pristaša g. 1670.-1671.*, *Starine JAZU*, knj. 41, Zagreb, 1948., str. 172., s latinskog preveo Šime Demo, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 30-31.

Od dekorativnih predmeta spominju se dva ogledala, nekoliko “lijepih slika” i devet mramornih kipova. Kipovi su prikazivali devet rimskih careva, na dvama su bili prikazani pripadnici etiopske kulture, a zabilježeni su i prikazi grbova Zrinskih.⁹⁵ U ovom se izvoru kao glavnog aktera pri oduzimanju imovine navodi grofa Ivana Ernesta Paradeisera. Grof je uz svjedoke veliku većinu stvari: “primio u pokretninama, životinjama, vinu, žitu, odjeći, oružju, krpama i drugim pokretnim stvarima i namještajem, te ih je prisvojio.”⁹⁶

Osim toga, valja spomenuti opis dvorca Ludwiga Salvatora iz 1871. godine. U njemu se spominje nekoliko kamenih bisti, smještenih iznad vratnica prostorija na prvom katu. Nedostaje detalja o njihovom oblikovanju, tj. koga su moguće prikazivale. U Salvatorovo vrijeme još su bile nedovršene.⁹⁷ Ipak, postoje crteži četiriju kamenih bisti (slika 9). Na fotografijama snimljenim tijekom konzervatorskih istraživanja provedenih u razdoblju između 1961. i 1964. godine, prikazan je izvorni smještaj bisti. Svaka se nalazila u posebnoj, polukružno zaključenoj niši, a svojom bazom počivale su na profiliranom vijencu kamenog nadvratnika.⁹⁸ Petar Puhmajer je predložio sljedeću identifikaciju likova: Gaj Julije Cezar, Dante Alighieri, Francesco Petrarca i Aleksandar Veliki.⁹⁹

2.3. Dvorac *Nova Kraljevica* u kontekstu arhitekture Primorja

Ostaje nepoznato kojem arhitektu je Petar Zrinski povjerio projektiranje i gradnju svog rezidencijalnog dvorca. Radmila Matejčić ističe kako bi potragu za nepoznatim projektantom trebalo usmjeriti na područje Venecije, ponajviše zbog toga što su Zrinski ostvarili bliske veze s feudalnim službenicima iz tog područja. Katarina Horvat-Levaj donosi zaključak kako je model po kojem je dvorac *Nova Kraljevica* formiran, nedvojbeno utjecao i na okolne izgradnje plemićkih utvrđenih rezidencija. Horvat-Levaj ih skupno opisuje: “četverokrnlnim građevinama s arkadno rastvorenim unutrašnjim dvorištima”.¹⁰⁰ Upravo zbog

⁹⁵ Ibid., str. 30.

⁹⁶ Ibid., str. 31.

⁹⁷ Opis dvorca *Nova Kraljevica* u knjizi nadvojvode Ludwiga Salvatora iz 1871. godine, Usp. Ludwig Salvator, *Der Golf von Buccari und Porto Re*, Prag, 1871., str. 108, s njemačkog preveo Andrea Šimunić, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 51.

⁹⁸ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 121-122.

⁹⁹ Petar Puhmajer, 2018., 141 – 143.

¹⁰⁰ Usp. Horvat-Levaj, 2015., str. 262.

njegovog prostornog oblikovanja, kao uzore za gradnju dvorca moguće je u obzir uzeti princip gradnje renesansnih kaštela.¹⁰¹

Na prostoru kontinentalne Hrvatske izdvojeno je nekoliko primjera, među kojima se nalaze dvorac Erdódy u Novim Dvorima Klanječkim, izgrađen 1603. godine, te dvorac u Gornjoj Rijeci, građen 1663. godine, na inicijativu članova istoimene obitelji. Također, spominju se i dvorac obitelji Drašković u Klenovniku (građen u razdoblju od 1593. do 1667.) te dvorac obitelji Zrinskih u Čakovcu.¹⁰²

U geografski bližoj okolini, tj. Hrvatskom primorju također je moguće pronaći sličnosti arhitektonskih obilježja dvorca *Nova Kraljevica* s ostalim primjerima svjetovne arhitekture. Većina istaknutih građevina izgrađena je u istom razdoblju kao i sam dvorac. Prema uzoru na model četverokrillnog dvorca sa ugaonim kulama, u drugoj polovici 17. stoljeća izgrađen je dvorac *Majur* (poznat također i kao *Marof* ili *Mayer/Majer*; vidi slikovni primjer 10) na Grobničkom polju. Dvorac je godine 1666. započeo graditi Franjo Frankulin, namijenivši ga za svoju privatnu rezidenciju.¹⁰³ Đurđa Bzdilik ističe kako je vrlo vjerojatno upravo dvorac *Nova Kraljevica* poslužio kao velika inspiracija pri gradnji, ne samo iz estetskih razloga. Frankulin je bio zadužen u službi obitelji Zrinski i svoj dvorac gradi: “u želji da oponaša standard svoga gospodara, Petra Zrinskog.”¹⁰⁴

Prema fotografijama spomenutih primjera, dostupnim na mrežnim stranicama, uočavaju se srodnosti. Fotografije dvorca *Majur*, snimljene 2011. godine, pokazuju građevinu s prizemljem i jednim katom, formiranu na pravokutnoj osnovi.¹⁰⁵ Njegovo glavno pročelje zaključeno je ugaonim kulama kružnog tlocrta. Veliki prozorski otvori protežu se cijelom dužinom pročelja na obje etaže, a na nekima su vidljivi i ostaci očuvane kamene plastike. Dvorac je upisan u *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* kao dio cjeline pod nazivom *Ladanjski sklop Mayer* s registarskim brojem Z-1859.¹⁰⁶ Pod pojmom *ladanjski sklop* misli se na: “arhitektonski sklop, spoj dvorca i poljoprivrednog gospodarskog kompleksa”.¹⁰⁷ Dvorac *Majer* nalazi se u naselju Podčudnič u općini Čavle. Pretpostavlja se kako je gradnja završena oko 1685. godine. Iako pod izravnom zaštitom Ministarstva kulture,

¹⁰¹Usp. Bregovac Pisk; Botica, 2020., str. 147.

¹⁰²Usp. Horvat-Levaj, 2015., str. 262.

¹⁰³Usp. Bzdilik, 1988., str. 11.

¹⁰⁴Ibid.

¹⁰⁵ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Ladanjski sklop Mayer*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1859>, pristupljeno 07.09.2024.

¹⁰⁶Ibid.

¹⁰⁷Ibid.

dvorac je u derutnom stanju. Prema izvorima, ističe se kao “vrijedno ostvarenje naše ranobarokne ladanjske arhitekture”.¹⁰⁸ U recentnije vrijeme uvršten je na popis analize postojećeg stanja kulturne baštine na području općine Čavle, prema kojem je izrađen program ukupnog razvoja istoimene općine za razdoblje od 2016. do 2020. godine.¹⁰⁹

Nadalje, kao još jedan arhitektonski primjer na kojem je moguće vidjeti utjecaj dvorca *Nova Kraljevica*, spominje se građevina s arkadno otvorenim dvorištem, smještena u riječkoj Užarskoj ulici br. 26, datirana u godinu gradnje 1690-u.¹¹⁰ Utjecaj je vidljiv na elementima stupova i lučnih nosača arkada na prvom katu te glavnom portalu u prizemlju koji je “složen od kvadara u obliku brušenog dijamanta kao portal na stepeništu kraljevičkog kaštela.”¹¹¹ Radi o sedamnaestostoljetnoj palači smještenoj u centru grada Rijeke, koja je danas sjedište riječkog konzervatorskog odjela. Zaštićena je statusom zaštićenog kulturnog dobra pod registarskim brojem Z-340.¹¹² Smještena na prostoru nekadašnjeg antičkog *decumanusa*, pretpostavlja se da palača u Užarskoj ulici 26 svoje korijene vuče još iz tog perioda. U atrijski rastvorenom dvorištu nalazi se bunar, dok je s vanjskih strana jednostavno pročelje otvoreno pravilnim ritmom prozorskih otvora, zaključenih jednostavnim kamenim profilacijama.¹¹³

Među ostalim primjerima arhitekture s područja Hrvatskoj primorja spominju se tzv. *Kuća slikara* u Bakru, arkadno dvorište kuće *Carina* u Senju, kao i klaustar Franjevačkog samostana na Trsatu te “zgrada isusovačkog seminara”¹¹⁴ u Rijeci, za koje se pretpostavlja kako su građeni u istom razdoblju kao i dvorac *Nova Kraljevica*. U daljnjoj okolini, tj. na području Istre izdvojen je kaštel *Belaj*, također građen u 17. stoljeću ali “ne u ovako plemenitom obliku kao u Kraljevici.”¹¹⁵

3. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja i radovi na dvorcu *Nova Kraljevica* u 21. stoljeću

¹⁰⁸Ibid.

¹⁰⁹ Usp. Sošić, Doris; Zagorac Šimac, Dunja, *Program ukupnog razvoja Općine Čavle 2016.-2020. Analiza postojećeg stanja*, 2020., dostupno na poveznici: <https://www.cavle.hr/web/wp-content/uploads/2016/08/PUR-opcine-Cavle-analiza-1-1-1-1-2.pdf>

¹¹⁰ Usp. Bzdilik, 1988., str. 11.

¹¹¹ Ibid.

¹¹²Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Gradska palača*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-340>, pristupljeno 07.09.2024.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Usp. Bzdilik, 1988., str. 11.

¹¹⁵ Ibid.

U suvremeno doba dvorac Nova Kraljevica doživio je temeljiti konzervatorsko-restauratorski zahvat koji je proveo Hrvatski restauratorski zavod. Sklapanjem ugovora između zavoda i Grada Kraljevice započeli su opsežni radovi koji su se sastojali od četiri faze. Prva faza podrazumijevala je povijesna istraživanja, tj. pregled postojeće literature i arhivskih izvora. Brojna značajna saznanja otkrivena su istraživanjem arhivske građe pohranjene u Zagrebu, Rijeci i Beču.¹¹⁶

U drugoj fazi krenula su konkretna konzervatorsko-restauratorska istraživanja provedena na području cijelog dvorca. Od velike su važnosti i arheološka istraživanja, među kojima su provedena detaljna istraživanja zidova, podova, zidnih oslika i kamene plastike. Provedeno je i detaljno sondiranje zidova na odabranim mjestima te laboratorijska istraživanja u svrhe analize materijala. Radovi su završeni 2017. godine i opisani u elaboratu, čije autorstvo potpisuje konzervator i povjesničar umjetnosti Petar Puhmajer kao voditelj programa, zajedno sa suradnicima, među kojima su spomenuti: Ivan Braut, Ramona Mavar, Ivan Valušek, Marina Fernežir, Duško Čikara, Ana Škevin Mikulandra, Ivan Jengiće, Marin Čalušić, Josip Višnjčić, Siniša Pamić, Nenad Kuzmanović, Filip Pavić, Domagoj Mudronja, Mirjana Jelinčić i Natalija Vasić.¹¹⁷

Dvorac je istodobno uvršten u godišnji izvještaj Hrvatskog restauratorskog zavoda za 2017. godinu, gdje se uz staru gradsku vijećnicu u Rijeci, ljetnikovac obitelji Sorkočević u Komolcu pored Dubrovnika, kaštel Ožegovićianum u Senju i palaču Moretti u Buzetu spominje kao primjeri kulturne baštine na kojima su u toj godini provedeni povijesno-umjetnička istraživanja i konzervatorsko-restauratorski radovi.¹¹⁸

Dvorac Nova Kraljevica bio je također jedna od važnih točaka u sklopu ranije spomenutog projekta *Putevima Frankapana*. Na znanstveno stručnom skupu *Dijalozi s baštinom*, koji se u travnju 2017. godine održao u prostorijama Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, raspravljalo se o primjerima zaštićenih urbanističkih cjelina na kojima su provedena konzervatorska djelovanja, a među koje se ubrojio i sam dvorac. Time se nastojalo

¹¹⁶ Usp. Hrvatski restauratorski zavod, *Katalog radova u 2017.*, u: *Portal, godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 09/2018, str. 82., dostupno na poveznici: https://www.hr.hr/images/portal/portal_09_kataloske_jedinice.pdf

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Usp. Hrvatski restauratorski zavod, *Godišnji izvještaj za 2017. godinu*, Zagreb, 2018., str. 65, dostupno na poveznici: https://www.hr.hr/images/dokumenti/godisnji_izvjestaj_2017.pdf

upoznati konzervatorsku struku s proširenjem turističkih sadržaja na području Primorsko-goranske županije.¹¹⁹

3.1. Analiza zatečenog stanja

Nakon pregleda povijesnog razvoja gradnje dvorca *Nova Kraljevica*, valjalo bi opisati njegovo stanje i izgled kakvo su zatekli djelatnici konzervatorskog zavoda na početku radova. Od velike su pomoći bili nacrti dvorca izrađeni 1913. godine, koji su na vjerodostojan način prikazivali tadašnji izgled i raspored prostorija u prizemlju i katovima, zatim izgled krovišta te presjek kula zajedno s njihovim svodovima i kruništima.¹²⁰

Stručnjaci zaduženi za zahvat su, analizirajući zatečeno stanje na terenu, proučavali i osnovni oblik dvorca za koji je bilo moguće utvrditi kako se radi o četverostranom obliku na pravokutnoj osnovi. Konstatirano je kako su sve četiri ugaone kule kružnog tlocrta, a da se višedijelna elevacija sastoji od podruma, prizemlja, prvog i drugog kata. Središnji prostor dvorca je otvoren, a u njemu se nalazi unutarnje dvorište s cisternom i kruništem bunara.¹²¹

Dvorac je izgrađen na uzvisini čiji je vrh poravnat, dok je padina u smjeru morske obale oblikovana pomoću stepenastih vrtova. Od materijala korištenih za gradnju moguće je bilo prepoznati velike kamene blokove i lomljeni kamen, kao i korištenje vapnenca te tzv. kastavskog sivca. U području svodova i na nekoliko prezida korištena je opeka. Na pregradnim zidovima koji su građeni u novije vrijeme, vidljiva je bila uporaba šuplje cigle. Prozori i vrata klesani su od kamena.¹²² U podrumski prostor dvorca ulazilo se s vanjske strane dvorca i u njemu se nalazilo nekoliko većih prostorija podijeljenih u traveje iznad kojih su počivali križni svodovi, nošeni masivnim stubovima. Kao jedna od zanimljivosti podrumskog prostora istaknuta je i prirodna špilja kojoj se pristupalo kroz odvojen ulaz.¹²³

¹¹⁹ Usp. Ćorić, Franko, *Konzervatorsko djelovanje u zaštićenim urbanističkim cjelinama, Dijalozi s baštinom 2017, znanstveno-stručni skup povodom Dana svjetske baštine Rijeka, Filozofski fakultet, 20. i 21. travnja 2017.*, časopis Kvartal XiV -1 | 2-2017, str. 82, dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/195110>

¹²⁰ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 81-87.

¹²¹ Ibid., str. 125.

¹²² Ibid., str. 127.

¹²³ Ibid.

Na nadzemnim etažama, dakle prizemlju, prvom i drugom katu, uočeno je prostorno oblikovanje u kojem se prostorije nastavljaju jedna na drugu. Svaka je etaža sastavljena od niza prostorija koje su s jedne strane otvorene vratima, a s druge prozorskim otvorima. Moguće je bilo i zabilježiti debljinu vanjskih zidova koja se postupno smanjivala od prizemlja prema katovima. Osim toga, stručnom analizom utvrđeno je pet tipova svođenja u prostorijama. U prizemlju ih nekoliko posjeduje križni svod, dok je ostatak završen jednostavnim ravnim stropovima. Na prostoru prvog kata sve prostorije, uključujući i one u ugaonim kulama, u gornjem su dijelu bile zaključene stropom od drvenih greda. Ostatak prostorija svođen je kupolasto od kojih su se na neke nastavljale i susvodnice. Radi se o prostorijama kružnog tlocrta koje se nalaze u prostoru prizemlja i drugog kata. U najvišoj etaži, stropovi drugog kata ostavljeni su otvorenima prema krovu, točnije stropovi su uklonjeni. Zabilježen je i zvjezdasti svod u prostoru prizemlja jugozapadne kule.¹²⁴

Spuštajući se na područje podova, stručnjaci su zabilježili kako su u nekoliko prostorija sačuvani njihovi povijesni slojevi. Napominje se kako su oni većini slučajeva bili izrađeni slaganjem isključivo kamenih ploča ili pak kombinacijom kamena i opeke. Pod na prvom katu jugozapadne kule istaknut je kao najvrjedniji pošto je u njegovu slaganju ostao zabilježen pokušaj stvaranja iluzionističkog efekta koji se postiže gledanjem iz određene perspektive. Pri njegovoj izradi korištene su kamene ploče romboidnog oblika u crnoj, bijeloj i crvenoj boji, slagane u oblik heksagona.¹²⁵

U središnjem prostoru otvorenog dvorišta zabilježeno je postojanje kamenog kruništa bunara, dok su sve četiri strane pravokutnog dvorišta otvorene trijemovima formiranima pomoću širokih arkada. Arkade u prizemlja počivaju na monolitnim kamenim stubovima s bazama i jednostavnim kapitelima, dok na katovima počivaju na stupovima toskanskog i jonskog reda. Dvorište se ističe dvobojnim slaganjem bijelih i sivih kamenih ploča u području poda, što je ponovljeno i na podovima u trijemovima. Utvrđeno je i postojanje glavnog portala u dvorcu, koji je dekorativnim elementima snažno naglašen pomoću snažne profilacije.¹²⁶

Među izvornim, povijesnim dijelovima dvorca spominje se nekoliko elemenata opreme. Jedan od njih su željezne rešetke u području podruma. Nadalje, u unutrašnjosti ostao je zabilježen očuvani kamin od crnog mramora velikih dimenzija. Moguće je bilo potvrditi

¹²⁴ Ibid., str. 125-126.

¹²⁵ Ibid., str. 127.

¹²⁶ Ibid., str. 126.

kako je od istog materijala izrađeno i nekoliko portala na prvom katu. Portali su u gornjoj zoni dekorativno bili naglašeni volutama, a isti je dekorativni element bio prisutan i na mramornom kaminu. U dvorišnom prostoru zabilježena je očuvana kamena kruna bunara, koju krasi grb Zrinskih i Frankopana. Spominje se kako je izrađena od jednog komada kamena. Bunarsku krunu zaključuje nadgradnja izvedena u željezu.¹²⁷

U kontrastu s većinom prostorija u dvorcu koje su bile zapuštene bilo je nekoliko prostorija adaptiranih za ugostiteljske i izložbene potrebe. Neke od njih su zabilježene u područjima jugoistočne, jugozapadne i sjeverozapadne kule na čijim su stropovima bili spomenuti zvjezdasti svodovi dobiveni pomoću susvodnica.¹²⁸

Ustanovljeno je da je građevina statički stabilna. Pojedini dijelovi oštećeni su ili pak potpuno uništeni, a najveća zamjerka pripisana je korištenju “neprimjerenih materijala” koji su aplicirani u 20. stoljeću. Jedan od takvih materijala bio je cement, kojega je bilo moguće uočiti u području stubišta drugog kata.¹²⁹

Posljedica vrlo česte prenamjene dvorca kroz povijest bila su oštećenja i pregradnje. Osim ljudskog faktora, veliku ulogu u pridonosenju oštećenjima na dvorcu imali su atmosferski utjecaji i blizina mora, čija je sol nošena zrakom rezultirala oštećenjima ponajviše u području vanjskih zidova. Atrijski prostor također je pretrpio oštećenja uzrokovana atmosferskim utjecajima.¹³⁰

3.2. Oštećenja i njihovi uzroci

Tematika oštećenja i uzroka propadanja kulturne baštine ima veliku ulogu u konzervatorsko-restauratorskoj struci. Među brojnim istraživačima koji su ostavili svoj pisani trag na tu temu, valja izdvojiti arhitekta i konzervatora Bernarda M. Feildena. On je u svom

¹²⁷ Ibid., str. 129.

¹²⁸ Ibid., str. 150-153.

¹²⁹ Ibid., str. 127.

¹³⁰ Ibid., str. 339.

djelu *Uvod u konzerviranje kulturnog nasljeđa* iz 1979. godine¹³¹ jasno sistematizirao glavne uzroke oštećenja i propadanja kulturnog nasljeđa, kao i definirao pojam kulturnog naslijeđa te konzerviranja.

Prema Feildenu, svako propadanje polazi od samog materijala koji je zastupljen na kulturnom dobru. Sve materijale moguće je po njihovoj prirodi i sastavu podijeliti na organske i anorganske. Organski materijali, poput drveta, papira i tekstila, sastavljeni su živih tvari, dok anorganski s druge strane u svom sastavu sadrže nežive tvari poput metala, stakla i kamena. Glavni uzroci propadanja tih materijala dijele se na unutarnje i vanjske. Među vanjske ubrajaju se klimatski i biološki uzroci te prirodne katastrofe. Situacije poput temperaturnih promjena uzrokovanih promjenom godišnjeg doba, prodiranje podzemne vode i vlage, taloženje kišnice i snijega čine grupu klimatskih uzroka. Među biološke uzroke ubrajamo štetno djelovanje mikroorganizama, životinja ali i biljaka. Prirodne katastrofe najrazornija su podgrupa u koji spadaju destruktivno djelovanje potresa, poplava, izuzetno jakih vjetrova kao i izbijanje požara.¹³²

S druge strane, kao jedan od glavnih čimbenika unutarnjih uzroka propadanja ističe se vlaga. U nekontroliranim uvjetima gotovo će sigurno doći do povećanja postotka vlage, koji za sobom ostavlja truljenje materijala, pojavu plijesni, uzrokuje koroziju metala kao i izvijanje drveta te aktivaciju topivih soli. Osim toga, ukoliko je vlaga u snažnom deficitu, moguće dolazi do isušivanja materijala koje rezultira skupljanjem, pucanjem i lomljivošću.¹³³

Osim vlage, velike štete mogu biti uzrokovane i štetnim djelovanjem zagađenog zraka u kojemu su prisutni npr. sumporov dioksid i sumporov vodik. U prisutnosti sumporovog dioksida dolazi do bijeljenja osjetljivijih površina, dok će prisutnost sumporovodika rezultirati pojavom crne boje na pigmentima koji sadrže olovo i gubljenjem sjaja metalnih materijala. Nakupljanje prašine i čađe također će ostaviti negativne posljedice. U ovom dijelu podjela polako zalazi u grupu oštećenja koja su nastala kao rezultat ljudskog nemara. Neadekvatno održavanje i briga potenciraju mogućnost pojave štetočina poput moljaca, crvotočine u drvetu i glodavaca. Vandalizam, krađa i paljenje dijelova ili cjeline kulturnog dobra pripadaju posebnoj grupi oštećenja nastalih ljudskim djelovanjem.¹³⁴

¹³¹ Usp. Feilden, Bernard M., *Uvod u konzerviranje kulturnog nasljeđa*, original izdao: United nations educational, scientific and cultural organisation, 1979.; hrvatsko izdanje objavljeno od strane Društva konzervatora Hrvatske prema prijevodu Ive Maroevića, Zagreb, 1981.

¹³² Ibid., str. 11-16; 35-38.

¹³³ Ibid., str. 11.

¹³⁴ Ibid.

Promatrajući snimljene fotografije zatečenog stanja na dvorcu *Nova Kraljevica* ali i prateći izvore u kojima je opisana povijesti gradnje dvorca, moguće je izdvojiti glavne uzroke propadanja koji su ostavili traga na vanjskim i unutarnjim dijelovima te materijalima u dvorcu. Prateći Feildenovu podjelu, prvo valja obratiti pozornost na prirodne faktore. Prisutnost blizine mora kao negativnu posljedicu ima pojavu kloridacije, što podrazumijeva nepoželjan kemijski proces pri kojem se natrijev klorid, točnije sol koja se taloži i kristalizira unutar higroskopskih materijala.¹³⁵

Nadalje, utjecaj snažnih vjetrova gotovo će sigurno kao posljedicu imati pojavu erozije, pogotovo na dijelovima koji su izravno izloženi njihovom djelovanju. Otvoreno dvorište također je jedan od osjetljivih elemenata pošto je gotovo nezaštićenom od negativnih utjecaja kiše, vlage i naglih promjena temperature. Posljedice su vrlo jasno vidljive na snimljenom stanju vanjskih hodnika prvog kata na kojima je zabilježeno mnogostruko opadanje žbuke.¹³⁶ Na primjeru kamene baze jednog od stupova fotografski je zabilježeno značajno pucanje materijala (slikovni primjer 11)¹³⁷ pri kojem je pukotina duboko prodrla u kamen. Utjecajem atmosferilija te neadekvatnim zatvaranjem prostora nastala su i brojna oštećenja u području drugog kata na čijim je unutrašnjim zidovima žbuka otpala sve do razine prvog sloja.¹³⁸

Posebna analiza s naglaskom na traženje uzroka i vidljivih primjera oštećenja provedena je na području očuvane kamene plastike u dvorcu. Negativno djelovanje bioloških faktora ostavilo je brojna oštećenja djelovanjem vode, soli, vjetra te živih organizama, tj. biljaka i životinja. Na kamenoj je plastici zabilježeno taloženje prašine, čađe te ptičjeg izmeta, zatim izrastanje korova kao i pojava tamne kore na površini, što je rezultat dugotrajnog taloženja naslaga nastalim atmosferskim utjecajima. Erozija je također istaknuta kao problem, jednako kao i mehanička puknuća materijala. Puknuća, koje je npr. moguće vidjeti u spomenutim kamenim bazama stupova, prijetila su daljnjem širenju i prodiranju dublje u materijal. Kao posljedica erozije uočeno je i ispadanje vezivnog materijala između kamenih blokova.¹³⁹ Još jedan problem su predstavljali mikroorganizmi i biljke. U periodima zapuštenosti dvorca stvoreni su idealni uvjeti za njihov rast te je tako dvorac bio obrastao lišajevima, mahovinama, raznim travama, drvećem kao i gljivama te algama. Njihova pojava

¹³⁵ Ibid., str. 13.

¹³⁶ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 141.

¹³⁷ Ibid., str. 142.

¹³⁸ Ibid., str. 151.

¹³⁹ Ibid., str. 338.

zabilježena je kako u unutrašnjosti tako i na vanjskim pročeljima dvorca, gdje je obraslost predstavljala znatno veći problem.¹⁴⁰

Osim bioloških faktora, mehanička oštećenja zabilježena na mnogo mjesta. Jedan od primjera mehaničkog oštećenja uočen je na iluzionističkom podu, slaganom u dvoboju kamenu, za koji je utvrđeno kako je na površini izrazito oštećen. Oštećenja su nastala kao posljedica mnogostrukih puknuća, ljuštenja, mrvljenja materijala te otpadanja pojedinih kamenih dijelova. Moguće je bilo uočiti i naknadne intervencije, kojima je na nekoliko mjesta pokušano zatvaranje pukotina cementnim zakrpama.¹⁴¹

Ljudski faktor također je gotovo nepovratno ostavio negativne posljedice. Među one blažeg karaktera moguće je ubrojiti nenamjerno propadanje uzrokovano manjkom primjerene brige za ovakav tip građevine u turbulentnim periodima njene povijesti, što je kao negativnu posljedicu imalo generalnu zapuštenost cjelokupnog zdanja. Valja spomenuti i brojne pregradnje te korištenje povijesno neadekvatnih materijala koji su narušili izvornu povijesnu cjelovitost dvorca. S druge strane, vrlo ozbiljne posljedice ostavili su i postupci vandalizma, tj. namjernog vandaliziranja i oštećivanja kako same građevine, tako i njenog cjelokupnog inventara. Učestale promjene funkcije građevine također je moguće pribrojiti negativnim posljedicama oštećenja pošto su one rezultirale brojnim pregradnjama.¹⁴²

Posebno je potrebno istaknuti i oštećenja uzrokovana korištenjem neadekvatnih materijala, tj. njihova nestručna primjena. Osim primjera uporabe betona, prisutno je bilo i korištenje željeza. Praksa u kojoj je bilo prihvatljivo zakrpati oštećenja na kamenim dijelovima primjenom debelog sloja cementa, rezultirala je popuštanjem veziva tih dvaju materijala upravo iz razloga što su oni u svom sastavu različiti. Kamen i cement ne posjeduju isti koeficijent rastezljivosti, stoga će nakon određenog vremena veza između njih postupno slabiti.¹⁴³ Osim toga, na par je mramornih portala zabilježeno premazivanje mramora dodatnim slojevima boje.¹⁴⁴

U povijesnim izvorima zabilježeni su razni primjeri vandalizma uzrokovano pljačkanjem i namjernim uništavanjem. Pojam namjernog uništavanja može se shvatiti u užem smislu na primjeru konkretnog uništavanja inventara od strane pojedinaca i/ili grupe pojedinaca, ali i u širem smislu kao posljedica ratnih razaranja. U vrijeme Drugog svjetskog

¹⁴⁰ Ibid., str. 339.

¹⁴¹ Ibid., str. 356.

¹⁴² Usp. Feilden., 1981., str. 15.

¹⁴³ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 340.

¹⁴⁴ Ibid., str. 354.

rata provođena su bombardiranja koja su nepovratno ostavila oštećenja na dvorcu. Jedna od takvih situacija fotografski je zabilježena u listopadu 1945. godine od strane Ministarstva kulture. Na crno-bijeloj fotografiji vidljivo je znatno oštećenje u području sjevernog krila u kojem je razdjelni segment između dvije etaže bio potpuno razoren (slika 12).¹⁴⁵

3.3. Materijali i tehnike korišteni prilikom provođenja konzervatorsko-restauratorskih istraživanja

Postupak pripreme za početak konzervatorsko-restauratorskih zahvata na dvorcu krenuo je od istraživanja literature i arhivskih izvora, na koje se nastavilo terensko istraživanje *in situ*. Zatečeno stanje dvorca detaljno je foto-dokumentirano u područjima vanjskih i unutarnjih zidova, unutrašnjeg dvorišta te prostorijama na svim etažama. Zatim su provedena mnogostruka sondiranja, kojima je posvećeno sljedeće poglavlje.

Arheološka istraživanja provođena su pod vodstvom mr. sc. Josipa Višnjića. Glavni cilj istraživanja bio je pronaći izvorne osamnaestostoljetne dogradnje koje je moguće vidjeti na jednom arhivskom izvoru iz 1703. godine, na kojemu je osim dvorca prikazan i bastion. Iskopavanjem kroz više slojeva zemlje otkriven je ostatak zida za koji je utvrđeno kako potječe iz 19. stoljeća, dok su dogradnje prikazane u nacrtu s početka 18. stoljeća ostale neotkrivene.¹⁴⁶ Od pokretnih arheoloških nalaza pronađeni su razni fragmenti keramičkih i staklenih posuda, nekoliko brončane dugmadi te nekoliko predmeta izrađenih od metala i olova.¹⁴⁷

Laboratorijska istraživanja provođena su uzimanjem uzoraka žbuke i njene boje, s ciljem utvrđivanja njihovog sastava. Od analizom utvrđenih materijala u žbuci otkriveni su pijesak i šljunak dok boja žbuke i njenog punila varira od žute, sive do bijele boje.¹⁴⁸ Nadalje, kemijskom analizom ispitan je i sastav uzorkovanih pigmenata uzetih s područja vanjskog

¹⁴⁵ Ibid., str. 93.

¹⁴⁶ Ibid., str. 363-365.

¹⁴⁷ Ibid., str. 375-380.

¹⁴⁸ Ibid., str. 327-331.

trijema, tj. njegovih pilastara. Od utvrđenih elemenata prepoznati su crna i bijela boja te ultramarin, zajedno s gipsom i željeznim oksidom.¹⁴⁹

3.4. Rezultati istraživanja pomoću sondi

Pomoću sondi, tj. elektroničkih uređaja za ispitivanje površine¹⁵⁰, provedena su detaljna istraživanja u svrhe otkrivanja i ispitivanja različitih slojeva žbuke, traženja ostataka oslika, zatvorenih izvornih otvora i prostorija. Pritom je težnja bila koristiti se očuvanim povijesnim izvorima te pokušati usporediti nekadašnje stanje s današnjim. Sonde su postavljene u područjima unutrašnjih prostorija prizemlja te prvog i drugog kata, podruma, trijema i pročelja. Svaka sonda je numerirana i sastojala se od pismenog te fotografski popraćenog izvještaja.¹⁵¹

Kao jedan od zanimljivijih rezultata istraživanja pomoću sondi, moguće je istaknuti nalaz u području južnog zida na trijemu prvog kata. Na ulomku zidne površine postavljena je sonda br. 34, kojom je otkriven ostatak oslika s prikazom baze stupa (slika 13). Utvrđeno je postojanje pigmenata na osliku, koji se sastojao od tamnijih tonova plave, smeđe, sive i bijele boje. Ustanovljeno je kako baza stupa odgovara klasičnoj jonskoj bazi.¹⁵²

Kao sljedeći zanimljivi nalaz moguće je istaknuti slučaj zabilježen sondom br. 62, koja je postavljena na području zapadnog zida na trijemu prvog kata. Prodiranje u zidnu površinu te uklanjanjem njenih slojeva žbuke, otkrivena je polukružno zaključena zidna niša. Zabilježeno je kako je niša bila zazidana jednim slojem opeke, koji je sada bilo potrebno ukloniti. S obzirom na njene dimenzije od visine 145 cm, širine 75 cm i dubine 40 cm moguće je bilo pretpostaviti kako je niša izvorno služila za smještaj kipa.¹⁵³

Prelazeći na vanjski prostor dvorca, zanimljivo je istaknuti sondu br. 99. Otvorena je u osi jednog od prozora smještenih na istočnom pročelju prizemlja. Na tom je području bilo moguće uočiti tragove nekadašnje prigradnje koja je naknadno srušena no ostala je dokumentirana na fotografskim izvorima koji potječu iz 20. stoljeća. Radi se o pravokutnoj

¹⁴⁹ Ibid., str. 332-334.

¹⁵⁰ Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, *sonda*, <http://struna.ihji.hr/naziv/sonda/17783/>, pristupljeno 13.09.2024.

¹⁵¹ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 385.

¹⁵² Ibid., str. 204.

¹⁵³ Ibid., str. 232.

prigradnji širokoj 4,60 metara, čiji su zidovi izvorno bili ožbukani i obojeni žutom bojom. Prigradnja je bila otvorena polukružnim lukom kroz koji se ulazilo u unutrašnju prostoriju. Kasnije je luk dodatno zazidan te je u tom prostoru bio smješten prozor. Na zidnoj površini djelomično su ostale vidljive sve tri faze promjene (slika 14).¹⁵⁴

U najnižem dijelu dvorca, točnije u podrumskom prostoru sjevernog zida i poda istražena je sonda br. 94. I u ovom je slučaju glavni povod za otvaranjem sonde bilo traženje nekadašnje špilje koju je bilo moguće uočiti na povijesnim zapisima iz 1871. godine. U te je svrhe bilo potrebno ukloniti sloj cementne žbuke kao i sloj opeke poslagane u području poda. Sljedeći korak bilo je uklanjanje sloja betonske ploče poda nakon čega je otkriven prazni prostor za kojeg se pretpostavlja kako se radio o nekadašnjem stubištu koje je vodilo u špilju. Zabilježeno je kako stubište nije ostalo očuvano.¹⁵⁵

4. Pregled zaključaka i prijedloga konzervatorsko-restauratorskih radova

Zaključci, doneseni od strane stručnjaka zaduženih za konzervatorsko-restauratorske zahvate na dvorcu, temeljeni su na istraživanjima povijesnih izvora pomoću kojih je rađena usporedna analiza rezultata istraživanja dobivenih pomoću sondi. Na taj je način moguće bilo utvrditi brojne pregradnje koje prvotno nisu bile uočljive. Na jednom od takvih slučajeva zabilježeno je i otkrivanje otvora koji vodi u špilju, čije se postojanje moglo dati naslutiti zahvaljujući očuvanim nacrtima Ludwiga Salvatora iz 1871. godine.¹⁵⁶

Na kraju istraživanja moguće je bilo numerirati te opisati izgled i stanje svake prostorije počevši od podrumskog prostora prema drugom katu, kao i stanje vanjskih pročelja te trijemova unutrašnjeg dvorišta. Potvrđeno je više faza gradnje dvorca koje se protežu od 17. stoljeća sve do 20. stoljeća. Dokumentirane su pregradnje kao i oštećenja svih vrsta, uključujući i ona nastala kao posljedica ratova u 20. stoljeću.

¹⁵⁴ Ibid., str. 267.

¹⁵⁵ Ibid., str. 261.

¹⁵⁶ Ibid., str. 385.

Također, zabilježeni su tragovi preoblikovanja provedenog u 19. stoljeću koje je znatno promijenilo izgled dvorca te narušilo njegov barokni izgled dodavajući mu historicističke elemente. Napominje se kako je intervencija u 19. stoljeća ostavila velike promjene u prostornom rasporedu dvorca te da bi vraćanje na izvorno, barokno stanje bilo prezahtjevan pothvat. Stoga je donesena odluka o nastojanju očuvanja izgleda dvorca kakav je zatečen u vrijeme provođenja konzervatorsko-restauratorskih istraživanja 2017. godine, što znači kako je odlučeno očuvati i naknadne pregradnje ukoliko idu u korist novim namjenama prostorija u dvorcu.¹⁵⁷

Prema prijedlogu zahvata napominje se kako je svakoj etaži u dvorcu potrebno pristupiti s posebnom pažnjom. Počevši od podrumskog prostora kojeg se smatralo idealnim za revitalizaciju te smještaj većeg broja ljudi. Za sandom otkrivenu špilju također je zaključeno kako ju je potrebno otvoriti za javnost. Osim toga, potrebno je bilo sanirati i zidne konstrukcije te podna popločenja.¹⁵⁸

U prizemlju se predlagalo radove u svim prostorijama, što je obuhvaćalo uklanjanje nepotrebnog sadržaja te adaptaciju prostora uz postavljanje suvremena rasvjete i informativnih panela koji bi pružali informacije o povijesti dvorca. Pri radovima na podovima preporučalo se uklanjanje postojećeg neprikladnog materijala, poput laminata, te postavljanje novih temeljenih na izvornom izgledu i materijalima poput slagane opeke i kamena. U pojedinim se prostorijama predlaže i obnova poda suvremenim materijalima. Za sve nepotrebne otvore poput niša, predlagalo se zazidavanje. Dijelove koji su ostali očuvani u izvornom materijalu, poput mramora, zaključeno je kako je potreban adekvatni zahvat uz minimalne intervencije.¹⁵⁹ Također, zabilježeno je kako od izvorne stolarije gotovo ništa nije ostalo očuvano, stoga se predlagalo rekonstrukciju temeljenu na povijesnim izvorima. Postojeća stolarija ocijenjena je neadekvatnom te zamijenjena potpuno novom, izrađenom prema povijesnim tragovima i prikazima.¹⁶⁰

U većini slučajeva su slični prijedlozi zahvata bili predloženi za sve etaže dvorca, pogotovo vezano uz zidove, žbuku i podove. Generalno je prevladavala ideja o otvaranju što većeg broja prostorija za javnost te nastojanju ostvarenja što veće iskoristivosti svake

¹⁵⁷ Ibid., str. 417-418.

¹⁵⁸ Ibid., str. 418.

¹⁵⁹ Ibid., str. 419-423.

¹⁶⁰ Ibid., str. 429.

prostorije na svim etažama. Pritom je predloženo i uređenje okoliša kojime bi se stvorila reprezentativna cjelina.¹⁶¹

U nastavku slijedi usporedni prikaz detalja vanjskog i unutarnjeg izgleda dvorca prije i nakon konzervatorsko-restauratorskih zahvata provedenih 2017. godine (slikovni prilozi 15-18).

U zaključnom dijelu ovog poglavlja valja se osvrnuti na tekst Ive Maroevića¹⁶², u kojem autor tematizira način prezentiranja spomenika. Postavlja se pitanje, treba li povijesni spomenik prezentirati u obliku kakvog posjeduje u trenutku kada ga analiziramo ili bi pak trebalo uzeti u obzir i sve njegove povijesne slojeve. Maroević, govoreći o takozvanoj povijesnoj dimenziji, ističe njenu važnost jer su upravo na povijesnim slojevima zabilježene sve promjene i intervencije koje su obilježile izgled spomenika kroz razdoblja.¹⁶³

Prema autorovim tvrdnjama, povijesne slojeve nikako ne bi trebalo izostaviti iz konačnog rješenja prezentacije spomenika, što je samo po sebi vrlo delikatan posao. Glavni bi cilj pritom trebao težiti predstavljanju spoznaja o kompletnom povijesnom razvoju i svim povijesnim slojevima na arhitektonskom spomeniku, ali u nekim slučajevima i izbor. Stoga Maroević predlaže nekoliko modela za adekvatnu prezentaciju. Kao vrlo važan korak ističe se izrada znanstvene dokumentacije i idealnih rekonstrukcija svih faza povijesnih slojeva i promjena.¹⁶⁴

Dobro poznavanje povijesne slojevitosti spomenika ključna je stavka za sljedeći korak, u kojem se valorizacijom spomenika odlučuje o adekvatnim kriterijima intervencije na istom. Maroević napominje kako je pritom vrlo važno uzeti u obzir i poštivati povijesni integritet spomenika. Na taj bi se način trebao osigurati adekvatan dojam spomenika, tj. uklanjanjem svega nepotrebnog, što je definirano pojmom negativne selekcije, stvara se pozitivan smjer u kojem bi pomoću adekvatne valorizacije spomenik bilo moguće prezentirati na smislen i cjelovit način.¹⁶⁵

Nadalje, važno je spomenuti i 4 teoretski moguća opća usmjerenja kojih bi se trebalo pridržavati prilikom prezentacije spomenika, među kojima Maroević razlikuje prezentiranje posljednjeg živog sloja građevine, zatim prezentiranje posljednje cjelovite faze, prezentiranje najvrjednijeg očuvanog sloja te prezentiranje slojevitosti koja ukazuje na slojevitost kao

¹⁶¹ Ibid., str. 430-431.

¹⁶² Maroević, Ivo, *Kako istaknuti povijesnost spomenika graditeljstva pri njegovoj obnovi*, u: Maroević, Ivo, *Sadašnjost baštine*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Knjiga 36, Zagreb, 1986, str. 65-97.

¹⁶³ Usp., Ibid., str. 65.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid., str. 70-71.

temeljnu vrijednost zgrade.¹⁶⁶ Sukladno tome, autor navodi i četiri metode interveniranja, a to su: metoda poštivanja izvornika, arheološka metoda, metoda rekonstrukcije i metoda interpolacije.¹⁶⁷

Povezujući ove tvrdnje s postupcima analize dvorca *Nova Kraljevica*, rađene prilikom konzervatorsko-restauratorskih zahvata provedenih 2017. godine, važno je spomenuti kako su stručnjaci zaključili sljedeće: prilikom definiranja koncepta prezentacije dvorca moguće je bilo ustanoviti više povijesnih slojeva koji su nastali kao rezultat intervencija provedenih u razdoblju od 17. do 20. stoljeća. Usprkos preoblikovanju u 19. stoljeću, koja je za sobom ostavila drastične promjene, ističe se kako je povijesnih slojeva i povijesnih izvora očuvano dovoljno te da bi se na taj način dvorac mogao gledati kroz sve faze svoje povijesne gradnje.¹⁶⁸ Osim toga, odlučeno je kako bi primjereno bilo izložiti informativne ploče, koje bi posjetiteljima otkrivale povijest dvorca *Nova Kraljevica*, a kao idealan prostor za njihov smještaj spominje se prizemlje.¹⁶⁹

Osim toga, osvrćući se na temeljna teorijska usmjerenja prema Maroeviću, moguće je zaključiti kako je na primjeru dvorca *Nova Kraljevica* korišten princip prezentacije slojevitosti građevine i prezentiranja posljednjeg živog sloja, ponajviše iz razloga što kasnije prigradnje poput drugog kata, kojeg su gradili Isusovci, te historicističkog kruništa nisu uklonjena. Stručnjaci zaduženi za odluku o finalnoj prezentaciji dvorca dali su do znanja kako postoji svijest o višefaznoj gradnji dvorca te se nije spominjalo bilo kakvo uklanjanje istih¹⁷⁰, ipak je, kada se međutim gleda dvorište, barokni dio svježe ožbukana, dok je u gornjem, drugom katu ostavljena stara žbuka, čime je barokni dio zahvatom ipak suptilno naglašen.

Od zastupljenih metoda prezentacije moguće je kao dominantnu odrediti metodu poštivanja izvornika, uz djelomičnu primjenu metode rekonstrukcije detalja radi vraćanja integriteta ili dojma cjelovitosti na dijelovima gdje su promjene nastale zbog usputnih potreba. Nadalje, moguće je ustanoviti i primjenu metode interpolacije vidljivu u dograđenoj, suvremeno oblikovanoj prigradnji uz jugoistočno krilo i južnu kulu koja uspostavlja komunikaciju sa stepenasto uređenim priobalnim dijelom okruženja dvorca.

¹⁶⁶ Ibid., str. 78.

¹⁶⁷ Ibid., str. 86.

¹⁶⁸ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 417.

¹⁶⁹ Ibid., str. 418.

¹⁷⁰ Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 417.

Za kraj valja spomenuti slučaj otkrivanja postojeće špilje, zabilježene još u nacrtima Ludwiga Salvatora, u podrumskom prostoru dvorca. Nakon njenog otkrivanja donesena je odluka po kojoj bi se taj prostor trebao obnoviti i otvoriti za javnost.¹⁷¹ Time je podrumski prostor ponovo stavljen u funkciju u sklopu projekta interpretacijskog centra pod nazivom *Hrvatska vinska kuća*,¹⁷² prema čijem je planu podrum prepoznat kao idealno rješenje za smještaj kušaonice vina. Nadzemne etaže koriste se u izložbene i edukacijske svrhe, a postoji i težnja k stvaranju idealnog audio-vizualnog izložbenog prostora prilagođenog i osobama s invaliditetom.¹⁷³

¹⁷¹Usp. HR-HRZ-SNB, Puhmajer, 2017., str. 418.

¹⁷² Interpretacijski centar Hrvatska vinska kuća, <https://www.kraljevica.hr/interpretacijski-centar-hrvatska-vinska-kuca/>, pristupljeno 26.09.2024.

¹⁷³ Ibid.

5. Zaključak

Dvorac koji je u 17. stoljeću izgradila obitelj Zrinski, a koji je danas između ostalog poznat pod nazivom dvorac *Nova Kraljevica*, smješten u Kraljevici, nedvojbeno je važno ubrojiti među vrhunske primjere hrvatske stambeno-fortifikacijske gradnje baroknog razdoblja. Promatrajući povijest njegove gradnje, dvorac je prošao kroz više prenamjena.

Svoju izvornu namjenu *Nova Kraljevica* imala je tek nekoliko desetaka godina odmah nakon završetka njene gradnje, kada su je Zrinski koristili u privatne i rezidencijalne svrhe. Opremajući dvorac raskošnim materijalima i gradeći ga u impozantnom izdanju, Zrinski su ponovo potvrdili svoju moć i bogatstvo u tom razdoblju.

Povijesne neprilike, prvenstveno ratovi u obrani od Osmanskog carstva, bili su prva prekretnica kojom je započela višestruka prenamjena dvorca. U tom je razdoblju, nakon Zrinsko-frankopanske urote, gotovo čitava njihova imovina bila konfiscirana, pokradena i uništena. Mnogo izvornog inventara nepovratno je izgubljeno te zbog kasnijih prenamjena nikad nije bilo u prioritetu biti vraćeno. U tom je slučaju moguće primijetiti i posljedice namjernog uništavanja te vandalizacije kulturnih dobara. Ubrzo je dvorac počeo imati ulogu vojne utvrde, a posebno je atraktivan bio i zbog svojeg strateškog i slikovitog položaja u srcu kraljevičke luke.

U razdobljima nakon 18. stoljeća, dvorac je prenamijenjen za potrebe smještaja isusovačkog reda, dok će početkom 19. stoljeća te kasnije 1980-ih godina poslužiti za smještaj bolničkih prostora.

Višestruke prenamjene dvorca moguće je bilo popratiti zahvaljujući opsežnim izvorima ali i slikovnoj građi. Posebno je zanimljivo praćenje utjecaja građevine na svjetovnu arhitekturu regije. Neki od takvih primjera koje je važno spomenuti su dvorac *Majer* i palača u Užarskoj ulici 26. u Rijeci. Obje građevine nastale su u vrijeme 17. stoljeća.

Razdoblje 20. stoljeća na dvorcu je ostavilo tragove ratnih oštećenja, da bi u drugoj polovici 20. stoljeća bila pokrenuta konzervatorska istraživanja, koja su svoj vrhunac doživjela 2017. godine, kada su na dvorcu provedeni sustavni konzervatorsko-restauratorski radovi u nadležnosti Hrvatskog restauratorskog zavoda. Zahvati su opsežno popraćeni

pisanim i fotografskim materijalima, od kojih su posebno značajna istraživanja provedena pomoću sondi. Na kraju, predlaganjem idealnog načina prezentacije ovog važnog kulturnog dobra, stvoren je put za otvaranje dvorca javnosti pa se tako dvorac *Nova Kraljevica* danas koristi kao posjetiteljski centar povijesne tematike.

POPIS IZVORA

ARHIVSKI IZVORI

1. Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu, Ilica 44, Zagreb (dalje: HR-HRZ-SNB), Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017.
2. Opis dvorca *Nova Kraljevica* u knjizi nadvojvode Ludwiga Salvatora iz 1871. godine, iz: Ludwig Salvator, *Der Golf von Buccari Und Porto Re*, Prag, 1871., str. 108, s njemačkog preveo Andrea Šimunić, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 51.
3. Opis Kraljevice prilikom zapljene zrinskih dobara 1670. godine, iz: Franjo Rački, *Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana*, Zagreb, 1873., str. 579. s latinskog preveo Šime Demo, u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 29.
4. Popis otuđenih pokretnina iz dvorca Zrinskih u Kraljevici 1672. godine, iz: Emilij Laszowski, *Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana i njihovih pristaša g. 1670.-1671.*, *Starine JAZU*, knj. 41, Zagreb, 1948., str. 172., s latinskog preveo Šime Demo, u: HR-HRZ-SNB Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 30-31.

INTERNETSKI IZVORI

1. bastion. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bastion>
2. Bribirski. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bribirski>
3. Interpretacijski centar Hrvatska vinska kuća, <https://www.kraljevica.hr/interpretacijski-centar-hrvatska-vinska-kuca/> , pristupljeno 26.09.2024.
4. Putovima Frankopana, Posjetiteljski centar Kraljevica, <https://frankopani.eu/posjetiteljski-centar/> , pristupljeno: 11.09.2024.
5. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Frankopanski grad-kaštel*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/RRI-119-1961> . , pristupljeno 09.09.2024.
6. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Gradska palača*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-340> , pristupljeno 07.09.2024.
7. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, *Ladanjski sklop Majer*, izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1859> , pristupljeno 07.09.2024.
8. Zrinski. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., pristupljeno 29.07.2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zrinski>

POPIS LITERATURE

1. Adamček, Josip, *Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 2 No. 1, 1972., str. 23-46, dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/57587>
2. Bregovac Pisk, Marina; Botica, Dubravka, *Posjedi obitelji Zrinski. Ostatci aristokratskih rezidencija ranog novog vijeka, ArsetVirtus. Hrvatska - Mađarska. 800 godina zajedničke kulturne baštine*, Agarić, Marina; Damjanović, Dragan; Sudec

- Andreis, Iva; Vugrinec, Petra (ur.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori; Mađarski nacionalni muzej, 2020. str. 134-147.
3. Bzdilik, Đurđa, *Kaštel "Nova Kraljevica"*, diplomski rad, Zagreb, 1988.
 4. Ćorić, Franko, *Konzervatorsko djelovanje u zaštićenim urbanističkim cjelinama Dijalozi s baštinom 2017, znanstveno-stručni skup povodom Dana svjetske baštine Rijeka, Filozofski fakultet, 20. i 21. travnja 2017., časopis Kvartal XiV -1 | 2-2017, str. 82-84, dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/195110>*
 5. Damjanović, Dragan, *Između Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Gjure Szabe — zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj od početka 1860-ih do 1910. godine (Between Ivan Kukuljević Sakcinski and Gjuro Szabo - Monument Protection in Continental Croatia 1860 - 1910), in: Gjuro Szabo 1875. - 1943., Zagreb, 2018., 11-37., dostupno na poveznici: https://www.academia.edu/37455304/Izme%C4%91u_Ivana_Kukuljevi%C4%87a_Sakcinskoga_i_Gjure_Szabe_za%C5%A1tita_spomenika_u_kontinentalnoj_Hrvatskoj_od_po%C4%8Detka_1860_ih_do_1910_godine_Between_Ivan_Kukuljevi%C4%87_Sakcinski_and_Gjuro_Szabo_Monument_Protection_in_Continental_Croatia_1860_1910_in_Gjuro_Szabo_1875_1943_Zagreb_2018_11_37*
 6. Feilden, Bernard M., *Uvod u konzerviranje kulturnog nasljeđa*, original izdao: United nations educational, scientific andcultural organisation, 1979.; hrvatsko izdanje objavljeno od strane Društva konzervatora Hrvatske prema prijevodu Ive Maroevića, Zagreb, 1981.
 7. Horvat, Zorislav, *Burgologija, Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2014., str. 355.
 8. Horvat-Levaj, Katarina, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015.
 9. Hrvatski restauratorski zavod, *Godišnji izvještaj za 2017. godinu*, Zagreb, 2018., dostupno na poveznici: https://www.hrz.hr/images/dokumenti/godisnji_izvjestaj_2017.pdf
 10. Hrvatski restauratorski zavod, *Katalog radova u 2017.*, u: *Portal, godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 09/2018, dostupno na poveznici: https://www.hrz.hr/images/portal/portal_09_kataloske_jedinice.pdf

11. Maroević, Ivo, *Kako istaknuti povijesnost spomenika graditeljstva pri njegovoj obnovi*, u: Maroević, Ivo, *Sadašnjost baštine*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Knjiga 36, Zagreb, 1986., str. 65-97.
12. Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica: prilozi za povijest gradnje i uređenja*, *Ars Adriatica* 8/2018., str. 129-152, dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/213693>
13. Regan, Krešimir, *Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski*, u: *Povijest obitelji Zrinski*, Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
14. Sošić, Doris; Zagorac Šimac, Dunja, *Program ukupnog razvoja Općine Čavle 2016.-2020. Analiza postojećeg stanja*, 2020., dostupno na poveznici: <https://www.cavle.hr/web/wp-content/uploads/2016/08/PUR-opcine-Cavle-analiza-1-1-1-1-2.pdf>
15. Srdoč-Konestra, Ines (ur.); Potočnjak, Saša (ur.), *Putovima Frankopana Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*, Rijeka, 2018., dostupno na poveznici: <https://frankopani.eu/Putovima-Frankopana.pdf>

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

1. Tlocrt Medvedgrada, izradio H. Malinar 2014., izvor: <https://identitet.hr/arheologija-medvedgrada/>, pristupljeno 01.07.2024.
2. Stari grad Ribnik, tlocrt prizemlja, izvor: <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2018/02/16/stari-grad-ribnik/>, pristupljeno 01.07.2024.
3. Utvrda u Čakovcu, tlocrt nepoznatog autora izrađen između 1639. i 1657. godine, u: Vegh, Ferenc, *Nepoznati tlocrt čakovečke utvrde iz 1680. godine: za kronologiju građevinarstva Nikole VII. Zrinskog*, časopis *Podravina*, volumen 17, broj 34, str. 39-50, Koprivnica 2018., dostupno na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/221608>
4. Nacrt dvorca *Nova Kraljevica* izrađen 1702. godine u svrhe adaptacije za vojnu utvrdu, Johann Friedrich von Hollstein, Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Beč, u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica: prilozi za povijest gradnje i uređenja*, *Ars Adriatica* 8/2018., str. 131.

5. Nacrt dvorca izrađen za potrebe prenamjene prostora u bolnicu, Johann Candido, 1816., original pohranjen u Archivio di Stato di Trieste., u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica: prilozi za povijest gradnje i uređenja*, Ars Adriatica 8/2018., str. 133
6. Skica novog dvorca u Kraljevici, nepoznat autor, 02. kolovoza 1889., izvor: *Hrvatska mjesta u grafičkoj zbirci HDA*, http://www.arhiv.hr/portals/0/_DigitalniArhiv/GrafikeHrvatskihMjesta/Kraljevica1.htm , pristupljeno: 01.09.2024.
7. Razglednica, *Kraljevica - Frankopanski grad*, nepoznat autor, snimljeno oko 1910., fotografija tiskana na kartonskom papiru, dimenzije: 9 x 14 cm, inventarna oznaka: MUO-008745/1048, izvor: <https://repositorij.muo.hr/?pr=iiif.v.a&id=45178&tify={%22panX%22:0.418,%22panY%22:0.355,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.81}> , pristupljeno 01.09.2024.
8. Crtež s prikazom unutrašnjeg dvorišta dvorca *Nova Kraljevica*, razdoblje prijelaza s 19. u 20. stoljeće., u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih)*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 79.
9. Crteži kamenih bisti koje su izvorno bile postavljene iznad vratiju u hodniku prvog kata. Iz: Emilije Laszowski, *Hrvatske povijesne građevine*, 1902., u: HR-HRZ-SNB, Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih)*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 80.
10. Fotografija dvorca *Majer*, snimljeno 2011. godine, izvor: <https://forum.lokalpatriotirijeka.com/viewtopic.php?t=1319> , pristupljeno 07.09.2024
11. Fotografski dokumentirano pucanje kamena zabilježeno u području baze stupa, u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih)*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 142.
12. Fotografski zabilježeno oštećenje sjevernog krila nastalo kao posljedica bombardiranja, snimljeno u listopadu 1945., u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih)*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 93.

13. Otkriveni ostatak oslika s prikazom baze stupa, u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 204.
14. Fotografski dokumentirane faze pregradnje vidljive na dijelu zida u prizemlju istočnog pročelja, u: Puhmajer, Petar, *Dvorac Nova Kraljevica (Novi grad Zrinskih), Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 267.
15. Fotografski prikaz vanjskog pročelja dvorca *Nova Kraljevica* prije zahvata 2017. godine, izvor: https://www.morski.hr/content/images/2023/03/New_Zrinski_Town_Castle_Kraljevica.jpg
16. Fotografski prikaz unutarnjeg dvorišta s pogledom na sve tri etaže prije zahvata 2017. godine, izvor: <https://donart.uniri.hr/wp-content/uploads/2019/02/001-kraljevica-1024x681.jpg>
17. Fotografski prikaz vanjskog pročelja snimljenog nakon završenih konzervatorsko-restauratorskih zahvata 2017. godine, izvor: https://www.riprsten.com/sites/153/upload/userfiles/1624636004_0549-1.jpeg
18. Fotografski prikaz unutarnjeg dvorišta s pogledom na sve tri etaže snimljenog nakon završenih konzervatorsko-restauratorskih zahvata 2017. godine, izvor: <https://croatiacaptured.com/wp-content/uploads/2024/04/dvorac-nova-kraljevica-13042024-17-1068x712.jpg>